

Dimitris Pappas

SALONIQUE
ARCHITECTURE MODERNE ET ART DÉCO
DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

Traduction en grec: Konstantinos Papastathis

Δημήτρης Παππάς

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ART DÉCO
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Απόδοση στα ελληνικά: Κωνσταντίνος Παπαστάθης

SALONIQUE - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2026

Traduction en grec: Konstantinos Papastathis

Mise en page: Nikos Valassiadis

Directrice éditoriale: Foteini Adaktylou

© Foteini Adaktylou 2026

adapap@otenet.gr

Impression et diffusion:

Éditions Ziti - www.ziti.gr

Cet ouvrage a été achevé d'imprimer en février 2026 dans les ateliers des éditions "P. Ziti & Sia IKE". Tirage limité à 400 exemplaires.

En application de la loi grecque 2121/1993 et des accords internationaux pour la protection de la propriété intellectuelle, toute reproduction partielle ou totale à usage collectif de la présente publication est strictement interdite sans autorisation expresse de l'éditeur. Il est rappelé à cet égard que l'usage abusif et collectif de la photocopie met en danger l'équilibre économique des circuits du livre.

ISBN 978-618-00-6488-9

Απόδοση στα ελληνικά: Κωνσταντίνος Παπαστάθης

Σελιδοποίηση: Νίκος Βαλασιάδης

Γενική επιμέλεια έκδοσης: Φωτεινή Αδακτύλου

© Φωτεινή Αδακτύλου 2026

adapap@otenet.gr

Παραγωγή και διακίνηση:

Εκδόσεις Ζήτη - www.ziti.gr

Το βιβλίο αυτό εκτυπώθηκε και βιβλιοδετήθηκε τον Φεβρουάριο του 2026, σε 400 αντίτυπα, στις εγκαταστάσεις των εκδόσεων «Π. Ζήτη & Σια ΙΚΕ».

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

TABLE DES MATIÈRES

Avant-propos	9	La propagation de nouvelles idées	44
Remerciements	10	L'adoption du mouvement en Grèce	45
Préface de Jean-François Pinchon	14	L'architecture moderne de Salonique	49
Préface	16	L'architecture traditionnelle	49
Introduction	18	Les immeubles de rapport	50
1. SALONIQUE ET LA GRECE DANS L'ENTRE-DEUX-GUERRES	21	Les autres constructions modernes	57
LE CONTEXTE GENERAL	21	L'ARCHITECTURE DE L'ART DÉCO	60
Une ville de longue Histoire	21	Un style négligé	60
Période agitée pour la Grèce	23	Autour de 1930	61
LE DÉVELOPPEMENT ECONOMIQUE	24	Architecture et Art Déco à Salonique	63
Les conditions en Grèce	24	4. REALISATION ET PROJETS.....	69
Salonique, centre d'une renaissance économique ..	25	LES IMMEUBLES DE RAPPORT MODERNES	70
LE CLIMAT CULTUREL	27	IMMEUBLES DE RAPPORT ART DÉCO	132
Quelque chose change	27	LES VILLAS	174
Loin de la capitale	28	LES BATIMENTS INDUSTRIELS	196
LA RECONSTRUCTION D'UNE VILLE	29	CINÉMATOGRAPHES ET THEATRES	202
2. LES MATERIAUX ET LA LEGISLATION DE CONSTRUCTION	33	LES ÉCOLES	206
LES NOUVEAUX MATERIAUX	33	LES CONSTRUCTIONS PUBLIQUES	220
Le béton armé	33	LES CONSTRUCTIONS PRIVÉES	232
La production et le commerce	35	5. LES AUTEURS	235
Les procédures	36	Conclusion	270
LA LEGISLATION DE CONSTRUCTION	38	BIBLIOGRAPHIE	273
Le règlement de construction à Salonique	38	Bibliographie générale	273
La propriété par étages	40	Citations bibliographiques	279
3. LE MOUVEMENT MODERNE ET L'ART DÉCO ..	41	SOURCES DES ILLUSTRATIONS	285
LE MOUVEMENT MODERNE	41	SOURCES ORALES	288
L'esprit du mouvement	41	INDEX	289
		Légende de la carte	306

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλεγόμενα.....	11	Η διάδοση των νέων ιδεών	44
Ευχαριστίες	12	Η υιοθέτηση του κινήματος στην Ελλάδα	45
Σημείωμα του μεταφραστή	13	Η αρχιτεκτονική του μοντέρνου στη Θεσσαλονίκη ..50	
Πρόλογος του Jean-François Pinchon	15	Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική	50
		Οι πολυκατοικίες	51
Πρόλογος	17	Άλλα κτίρια του μοντέρνου	58
Εισαγωγή	19	Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ART DÉCO	61
1. Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ ΜΕ- ΣΟΠΟΛΕΜΟ	21	Ένα παραγνωρισμένο στίλ	61
ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	21	Γύρω στο 1930	62
Μία πόλη με μακράιωνη ιστορία	21	Αρχιτεκτονική και Art Déco στη Θεσσαλονίκη	63
Μια παραγμένη περίοδος για την Ελλάδα	24	4. ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ	69
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	25	ΜΟΝΤΕΡΝΕΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	70
Οι συνθήκες στην Ελλάδα	25	ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ART DÉCO	132
Η Θεσσαλονίκη, κέντρο οικονομικής αναγέννησης	25	ΜΟΝΟΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	174
ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΛΙΜΑ	27	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ	196
Κάτι αλλάζει	27	ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΑ	202
Μακριά από την πρωτεύουσα	29	ΣΧΟΛΕΙΑ	206
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ	30	ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΙΡΙΑ	220
		ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ	232
2. ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ..33		5. ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ	235
ΝΕΑ ΥΛΙΚΑ	33	Επίλογος	270
Οπλισμένο σκυρόδεμα	33	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	273
Παραγωγή και εμπόριο των δομικών υλικών	35	Γενική βιβλιογραφία	273
Η διαδικασία της κατασκευής.....	37	Βιβλιογραφικές παραπομπές	279
Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	38	ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ	285
Ο οικοδομικός κανονισμός στη Θεσσαλονίκη	38	ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	288
Η οριζόντια ιδιοκτησία	40	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	297
3. ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ART DÉCO 41		Υπόμνημα χάρτη	309
ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΙΝΗΜΑ	41		
Το πνεύμα του κινήματος	41		

Avant-propos

Cet ouvrage, édition bilingue en français et en grec, est constitué à partir du Mémoire que l'auteur a rédigé dans le cadre de son D.E.A. (Diplôme d'Études Approfondies) en Histoire de l'Art, élaboré en Français à l'Université des lettres Paul-Valéry à Montpellier en France, sous la direction des professeurs L. Rivet-Barlangue et J. F. Pinchon. Il s'agit d'une étude novatrice pour l'époque où elle a été menée en 1994 qui réunit la quasi-totalité des bâtiments (immeubles de rapport, villas, bâtiments industriels, salles de spectacle, écoles, édifices publics et privés) du modernisme et de l'Art Déco de Thessalonique pendant l'entre-deux-guerres. Les différents projets, achevés ou restés au stade de l'étude et des plans, sont présentés sous forme de catalogue et annotés de manière brève mais substantielle. Les données sur les auteurs des constructions, architectes et ingénieurs civils, également importantes, sont également incluses dans l'étude sous forme de liste.

Il est à noter que au moins vingt-cinq des bâtiments présentés dans la thèse, qui étaient encore debout au moment de sa rédaction, sont aujourd'hui démolis. Il s'agit des immeubles de rapport situés à l'époque au numéro 52 de la rue Agiou Dimitriou (fig. 37), 8 rue Sourti (fig. 38), 4 rue Vernardaki (fig. 39), 3 rue Ptolemaion (fig. 40), 38 rue Dioikitiriou (rue actuelle Karaoli et Dimitriou) et au croisement de la rue Dioikitiriou et de la place Antigonidon (fig. 45), au croisement de la rue K. Diehl 2 et de l'avenue Nikis (fig. 47, 48), 24 rue Menelaou (rue actuelle G. Bakatselou) et au croisement avec la rue Filippou (fig. 56), au croisement des rues M. Amynis et Olympou (fig. 60), au 59 avenue Nikis (fig. 65, 66), au 26 rue Kassandrou (fig. 81), au 7 rue Pasteur et au croisement des rues Pasteur et Sgourou (fig. 89), au 22 rue V. Georgiou (fig. 116), au 97 rue Olympou (fig. 117), au 138 rue Lagada (avenue actuelle Miki Theodoraki, fig. 123), au 42 rue Dioikitiriou (rue actuelle Karaoli et Dimitriou, fig. 133), au 65 rue A. Dimitriou et au croi-

sement avec la rue Pasteur (fig. 177, 178), au 18 rue M. Amynis (fig. 182), au 5 rue Skra (fig. 201), la villa au 9 rue Vikopoulou (entre l'avenue V. Olgas et les rues P. Syndika et Vikopoulou, fig. 222), les villas Bogdanou au 27 rue Th. Sofouli (fig. 206), Saltiel au 76 avenue V. Olgas (au croisement avec la rue Edmund Abbott, fig. 215, 216), Nikopoulou au 10 rue N. Lytra (à Nea Paralia, fig. 224) et les villas de la rue N. Kessanli (région 40 Ekklessies, fig. 231, 232), et les immeubles de l'usine d'aliments ZANAE (rue I. Koletti, fig. 239).

Les photos ont été prises par l'auteur en 1994. Elles ont également une valeur historique, car elles enferment le paysage de la ville à une période donnée de son passé. Pour les figures (photos et dessins) provenant d'autres sources (livres, catalogues, Internet) il y a une note bibliographique dans le texte ou une référence de l'adresse électronique, tout en étant réunies en fin de volume en tant que citations des sources d'illustration.

Les plans architecturaux des bâtiments figurant dans l'étude ont été gracieusement mis à disposition de l'auteur à partir des archives de la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique (à l'époque Bureau d'Urbanisme de Thessalonique), ainsi qu'à partir des archives personnelles de l'ingénieur civil Dimitrios Varveris, dont plusieurs œuvres sont présentés ici et de Vassilis Kolonas, professeur émérite de la Faculté du Génie d'Architecture de l'Université de Thessalie. Pour la publication de certains de ces plans au sein du volume, l'accord a été obtenu par la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique – par l'intermédiaire de Mme Dimitra Agathidou, Adjointe au Maire, chargée d'urbanisme et d'aménagement –, par le fils de Dimitrios Varveris, Menelaos Varveris, et par Vassilis Kolonas. De même, quelques plans et photographies ont été utilisés à partir des archives d'architecture néo-hellénique du Musée Benaki, accessibles aux chercheurs via Internet, tandis que

quelques plans ont été repris de la Bibliothèque Numérique (Tehnika Hronika, années 1936 à 1938) de la Chambre Technique de Grèce. Pour ces éléments il y a également une note dans le texte, eux aussi réunis comme citations des sources d'illustration en fin de volume.

Toujours en fin de volume ont été rajoutés un index et une carte de la zone urbaine de Thessalonique, sur laquelle sont signalés les bâtiments compris dans l'étude: ces éléments n'étaient pas présents dans le mémoire d'origine.

La photo de couverture de cet ouvrage (parcelle 120/7, croisement du 14 rue Mackenzie King et Iktinou, architectes A. Tzonis et L. Paleologos, 1935) est celle prise par l'auteur, et qui avait été son choix pour la couverture du mémoire de DEA soumis à l'Université Paul-Valéry.

La bibliographie originale, à l'exception de quelques ajustements nécessaires, a été également conservée.

Remerciements

Je souhaite remercier chaleureusement Mr Jean-François Pinchon, professeur d'Histoire de l'Art

Contemporain à l'Université Paul-Valéry-Montpellier 3, pour la préface de l'ouvrage.

Mes remerciements particuliers vont à Alain Brunel et Gérard Aulombard, amis fraternels de l'auteur, pour leurs regards affûtés sur le texte français.

Je tiens à exprimer ma reconnaissance à Mr Konstantinos Papastathis qui a non seulement traduit magistralement le texte du français en grec, mais il a également effectué une recherche approfondie sur la législation du bâtiment pendant l'entre-deux-guerres et il a étudié les dessins des façades et les plans des bâtiments un par un, afin de fournir une description précise et pertinente en grec.

La parution de cet ouvrage a bénéficié de l'aide précieuse de l'architecte Vasilis Kolonas. Je tiens à lui adresser mes remerciements les plus sincères pour son commentaire et ses observations critiques sur le texte grec.

Dimitris, caractérisé par sa gentillesse naturelle, pouvait convaincre les gens d'ouvrir leurs archives et leurs maisons afin de lui fournir des documents utiles à son étude. Cet ouvrage, qui paraît huit ans après sa mort inattendue, est dédié à sa mémoire.

Foteini Adaktylou
Éditrice

Προλεγόμενα

Ο παρών τόμος αποτελεί τη δίγλωσση έκδοση, στα γαλλικά και στα ελληνικά, της μεταπτυχιακής διατριβής στην Ιστορία της Τέχνης (D.E.A., Diplôme Études Approfondies en Histoire de l'Art) του συγγραφέα. Εκπονήθηκε στη γαλλική γλώσσα στο Université des lettres Paul-Valéry, στο Montpellier της Γαλλίας, υπό την επίβλεψη των καθηγητών L. Rivet-Barlangue και J.F. Pinchon. Πρωτοποριακή μελέτη για την εποχή της, όταν γράφτηκε το 1994, περιλαμβάνει συγκεντρωμένα όλα σχεδόν τα κτίρια (πολυκατοικίες, μονοκατοικίες, βιομηχανικά κτίρια, κινηματογράφοι και θέατρα, σχολεία, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια) του μοντέρνου κινήματος και του Art Déco της πόλης της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Τα κτίρια, που είτε κατασκευάστηκαν είτε έμειναν στο στάδιο της μελέτης και των σχεδίων, παρουσιάζονται σε μορφή καταλόγου, σχολιασμένα συνοπτικά αλλά ουσιαστικά. Σημαντικά είναι και τα στοιχεία για τους δημιουργούς των κτιρίων, αρχιτέκτονες και πολιτικούς μηχανικούς, τα οποία περιλαμβάνονται στη μελέτη επίσης σε μορφή καταλόγου.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι τουλάχιστον είκοσι πέντε από τα κτίρια που παρουσιάζονται στη διατριβή και σώζονταν κατά την περίοδο συγγραφής της, έχουν πλέον κατεδαφιστεί. Αυτά είναι: οι πολυκατοικίες στην οδό Αγίου Δημητρίου 52 (εικ. 37), στην οδό Σουρή 8 (εικ. 38), στην οδό Βερναρδάκη 4 (εικ. 39), στην οδό Πτολεμαίων 3 (εικ. 40), στη συμβολή της οδού Διοικητηρίου (σημερινή οδός Καραολή και Δημητρίου) 38 με την πλατεία Αντιγονιδών (εικ. 45), στη συμβολή της οδού Καρόλου Ντηλ 2 και της λεωφόρου Νίκης (εικ. 47, 48), στη συμβολή των οδών Μενελάου (σημερινή οδός Γεωργίου Μπακατσέλου) 24 και Φιλίππου (εικ. 56), στη συμβολή των οδών Μακεδονικής Αμύνης 11 και Ολύμπου (εικ. 60), στη λεωφόρο Νίκης 59 (εικ. 65, 66), στην οδό Κασσάνδρου 26 (εικ. 81), στη συμβολή των οδών Παστέρ 7 και Ιωακείμ Σγουρού (εικ. 89), στην οδό Βασιλέως Γεωργίου 22 (εικ. 116), στην οδό Ολύμπου 97 (εικ. 117),

στην οδό Λαγκαδά (σημερινή λεωφόρος Μίκη Θεοδωράκη) 138 (εικ. 123), στην οδό Διοικητηρίου (σημερινή οδός Καραολή και Δημητρίου) 42 (εικ. 133), στη συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου 65 και Παστέρ (εικ. 177, 178), στην οδό Μακεδονικής Αμύνης 18 (εικ. 182), στην οδό Σκρα 5 (εικ. 201), η μονοκατοικία στην οδό Βικοπούλου 9 (ανάμεσα στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας και στις οδούς Πέτρου Συνδίκας και Βικοπούλου, εικ. 222), οι οικίες Μπογδάνου στην οδό Θεμιστοκλή Σοφούλη 27 (εικ. 206), Σαλιέλ στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας 76 (συμβολή με την οδό Εδμόνδου Άμποτ, εικ. 215, 216), Νικόπουλου στην οδό Νικηφόρου Λύτρα 10 (στη Νέα Παραλία, εικ. 224), οι δύο μονοκατοικίες της οδού Νίκου Κεσσανλή (στις 40 Εκκλησιές, εικ. 231, 232), καθώς και το κτίριο της Βιομηχανίας Τροφίμων ΖΑΝΑΕ στην οδό Ιωάννη Κωλέττη (εικ. 239).

Οι φωτογραφίες αποτελούν λήψεις του 1994 από τον συγγραφέα, οι οποίες έχουν και ιστορική αξία, καθώς αποτυπώνουν τη μορφή της πόλης σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο του παρελθόντος. Για τις εικόνες (φωτογραφίες και σχέδια) που προέρχονται από διάφορες πηγές (βιβλία, κατάλογοι εκθέσεων, διαδικτυο), υπάρχει βιβλιογραφική παραπομπή στο κείμενο ή η αναφορά της διεύθυνσης ιστοτόπου, ενώ βρίσκονται συγκεντρωμένες ως Πηγές Εικονογράφησης στις τελευταίες σελίδες της έκδοσης.

Τα αρχιτεκτονικά σχέδια των κτιρίων της μελέτης τέθηκαν ευγενικά στη διάθεση του συγγραφέα από το αρχείο της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης (τότε Πολεοδομικό Γραφείο Θεσσαλονίκης), καθώς και από τα προσωπικά αρχεία του πολιτικού μηχανικού Δημητρίου Βαρβέρη, έργα του οποίου παρουσιάζονται στην ανά χειράς μελέτη, και του Βασίλη Κολώνα, ομότιμου καθηγητή στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Για την παρουσίαση ορισμένων από αυτά τα σχέδια στον παρόντα τόμο, εξασφαλίστηκε η σύμφωνη γνώμη

της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης – μέσω της κ. Δήμητρας Αγκαθίδου, αντιδημάρχου Αστικής Ανάπτυξης και Πολεοδομίας του Δήμου Θεσσαλονίκης –, του υιού του Δημητρίου Βαρβέρη, Μενέλαου Βαρβέρη, και του Βασίλη Κολώνα. Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν λίγα σχέδια και φωτογραφίες από τα Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής του Μουσείου Μπενάκη, τα οποία βρίσκονται στη διάθεση των ερευνητών μέσω διαδικτύου, ενώ λίγα σχέδια αντλήθηκαν από την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη (Τεχνικά Χρονικά, έτη 1936 έως 1938) του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Και γι' αυτές τις εικόνες υπάρχει παραπομπή στο κείμενο και βρίσκονται συγκεντρωμένες στις Πηγές Εικονογράφησης στις τελευταίες σελίδες της έκδοσης.

Στο τέλος του τόμου προστέθηκαν ένα ευρετήριο και ένας χάρτης του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης, όπου σημειώνονται τα κτίρια που εξετάζονται στη μελέτη, στοιχεία που δεν υπήρχαν στην αρχική μεταπτυχιακή διατριβή.

Το εξώφυλλο της έκδοσης (οικόπεδο 120/7, συμβολή οδών Μακένζυ Κινγκ 14 και Ικτίνου, αρχιτέκτονες Α. Τζώνης και Λ. Παλαιολόγος, 1935) είναι λήψη του συγγραφέα και αποτελεί την επιλογή του για το εξώφυλλο της μεταπτυχιακής εργασίας, όπως αυτή κατατέθηκε στο Πανεπιστήμιο Paul-Valéry.

Η αρχική βιβλιογραφία διατηρήθηκε ως είχε, με κάποιες αναγκαίες προσαρμογές ως προς την παρουσίασή της.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Jean-François Pinchon, Καθηγητή Ιστορίας Σύγχρονης Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Paul-Valéry-Montpellier³, για το κείμενο που έγραψε σχετικά με τη μεταπτυχιακή εργασία του συγγραφέα, το οποίο προτάσσεται στην παρούσα έκδοση.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους Alain Brunel και Gérard Aulombard, αδελφικούς φίλους του συγγραφέα, για τις οξυδερκείς παρατηρήσεις τους πάνω στο γαλλικό κείμενο.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Κωνσταντίνο Παπαστάθη, ο οποίος όχι μόνο απέδωσε με μαεστρία και έμπνευση το γαλλικό κείμενο στα ελληνικά, αλλά επιπλέον ερεύνησε τους οικοδομικούς νόμους του μεσοπολέμου και μελέτησε μία προς μία τις όψεις και τις κατόψεις των κτιρίων από τις φωτογραφίες και τα σχέδια, ώστε να παραδώσει ένα ακριβές και σωστό κείμενο στην ελληνική γλώσσα.

Ειλικρινείς ευχαριστίες οφείλω στον αρχιτέκτονα Βασίλη Κολώνα, για τα πολύτιμα σχόλια και τις κριτικές του παρατηρήσεις πάνω στο ελληνικό κείμενο.

Ο Δημήτρης, με την έμφυτη ευγένεια που τον διέκρινε, έπειθε τους ανθρώπους να ανοίγουν τα αρχεία και τα σπίτια τους και να του παρέχουν πληροφορίες σχετικές με τη μελέτη του. Το βιβλίο αυτό, οκτώ χρόνια μετά τον αδόκητο χαμό του, αφιερώνεται στη μνήμη του.

Φωτεινή Αδακτύλου
Επιμελήτρια έκδοσης

Σημείωμα του μεταφραστή

Όσο προσπαθούσα ν' αποδώσω το γαλλικό κείμενο του Δημήτρη Παππά στην ελληνική γλώσσα, δεν ήταν λίγες οι φορές που τον φαντάστηκα να είναι εδώ πλάι, να μην είχε φύγει τόσο νέος, να μας κοιτάζει με το εξεταστικό και νηφάλιο βλέμμα του. Και πιο πολύ, να είναι εδώ πλάι, για να μπορώ να τον ρωτήσω: «τι εννοείς εδώ, Δημήτρη;» ή «πώς θα έλεγες πιο σωστά στα ελληνικά το bow window ή το style raquebot;» ή ακόμα «μήπως είναι πιο σωστός ο όρος «οθωμανική διοίκηση» από «τουρκική κατοχή;» και τελικά «μήπως αποτελεί μια γαλλική ελαφρότητα ένα μπαλκόνι να «αγκαλιάζει την όψη της πολυκατοικίας;»

Καθώς όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να συμβούν, η απόδοση στην ελληνική γλώσσα βασίστηκε α) στην επιτόπια έρευνα, β) στη μελέτη δημοσιευμένων άρθρων και νομοθετικών κειμένων για την αρχιτεκτονική του μοντέρνου και του Art Déco, γ) στον σεβασμό του ύφους του συγγραφέα.

Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα:

Οι όροι *Architecture moderne et Art Déco* μεταφράζονται ως «αρχιτεκτονική του μοντέρνου και του Art Déco», σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις.

Η λέξη *bow window* μεταφράζεται, ανάλογα με τον ρυθμό του κειμένου, ως «κλειστός εξώστης» ή ως «έρκερ», σύμφωνα με το άρθρο 16 του ΓΟΚ.

Με τα ίδια κριτήρια η λέξη *balcon* μεταφράζεται άλλοτε ως «μπαλκόνι» κι άλλοτε ως «εξώστης».

Το σιλ *raquebot* (υπερωκέανιο) παραμένει αμετάφραστο, ενώ, όπου είναι δυνατό, παρατίθενται

περιφραστικά λεπτομέρειες για την επιρροή της αρχιτεκτονικής από τη ναυτική τέχνη ή τον αεροδυναμικό σχεδιασμό των θαλάσσιων σκαφών.

Στο πρωτότυπο γαλλικό κείμενο του Δημήτρη υπάρχουν εκφράσεις που αναδύουν έντονα συναισθήματα. Άλλοτε πάλι διακρίνει κανείς μια νεανική αφέλεια στις περιγραφές, η οποία αναδεικνύει το περιγραφόμενο κτίριο ολοζώντανο μπροστά σου. Αυτό όμως που είναι διάχυτο στο ύφος του γαλλικού κειμένου είναι ο ανθρωπομορφισμός των ρημάτων: τα διακοσμητικά μοτίβα «αγκαλιάζουν», τα κατακόρυφα στοιχεία «ορθώνονται», τα στηθαία «κατακλύζουν» μ' έναν κλασικό αέρα το κτίριο, τα γείσα «διατρέχουν» τις προσόψεις, τα παράθυρα «διαπερνούν» τους λευκούς τοίχους, τα μπαλκόνια «βυθίζονται» στο κενό...

Αυτό το ύφος επιδίωξα να αποδώσω στη μετάφραση. Ένα προσωπικό ύφος που αποκαλύπτει τον συναισθηματικό κόσμο και τον χαρακτήρα του συγγραφέα, χωρίς να αλλοιώνει την επιστημονική εγκυρότητα του κειμένου.

Κι αν, πέρα από το ενδεχόμενο ενδιαφέρον του αναγνώστη για τούτο το βιβλίο, έχει μείνει κάτι ακόμα πιο πολύτιμο και σπουδαίο, κάτι για το οποίο να λες «άξιζε ο κόπος», αυτό είναι μια δυνατή φιλία ανάμεσα σε μας, τους φίλους του Δημήτρη, που βυθιστήκαμε στο γραπτό του διαβάζοντας, μεταφράζοντας, διορθώνοντας κι ένα βλέμμα ψηλά στους περιπάτους μας, που ανακαλύπτει και πάλι αυτούς τους κρυμμένους θησαυρούς της αρχιτεκτονικής του μεσοπολέμου στην πόλη μας.

Δημήτρη, σ' ευχαριστώ!

Κωνσταντίνος Παπαστάθης

Préface de Jean-François Pinchon

C'est avec un grand plaisir et un intérêt non démenti que je relis le texte de Dimitris Pappas sur *Salonique, architecture moderne et Art Déco de l'entre-deux-guerres*. Il s'agit d'un diplôme de IIIe cycle, un mémoire de Diplôme d'Etudes Approfondies en histoire (spécialité histoire de l'art contemporain), première étape vers une thèse de doctorat, que j'avais dirigé à l'Université Paul-Valéry-Montpellier³ et qui fut soutenu en 1994 devant un jury présidé par Mme la Professeure Luce Barlangue. Ce IIIe cycle avait été précédé en 1993 par un mémoire de maîtrise intitulé *les Immeubles de rapport et le modernisme à Salonique dans l'entre-deux-guerres*. Dans le champ des études universitaires françaises, la recherche était originale et comblait un vide historiographique criant sur la riche architecture au cours de cette période trouble de l'histoire grecque. Salonique était un objet d'étude moins abordé qu'Athènes. Alors jeune enseignant-chercheur j'avais été impressionné par l'enthousiasme et la conviction de Dimitris Pappas lors du choix d'un champ d'étude et du sujet de son mémoire. Habituellement, les étudiants me proposaient des sujets "monumentaux" ou des monographies sur des œuvres d'architectes de tout premier plan. Dimitris Pappas proposait un sujet sur sa ville natale, Salonique, et une approche originale par l'observation d'objets urbains peu considérés: les immeubles de rapport. Le choix de l'architecture privée au cours de la période de l'entre-deux-guerres, dans le contexte de la reconstruction était également pertinente, de même le choix de s'arrêter sur les exemples en lien avec la modernité alors en plein essor en Europe. C'était une vision patrimoniale alors peu courante, une prise de conscience du caractère précaire d'immeubles en main privée, susceptibles

d'être transformés voire détruits. Le sujet était neuf et portait sur une période cruciale dans l'histoire urbaine et sociale de la ville meurtrie par son grand incendie et une reconstruction qui s'élaborait sur des modèles occidentaux. Salonique libérée de l'occupation turque était entrée dans un nouveau contexte social, économique et politique, devenant un grand centre de brassage de populations et de commerce international. Pour le DEA, Dimitris Pappas avait très logiquement étendu son champ d'étude à l'architecture publique et privée, reprenant sa méthode de recherche et d'analyse d'éléments forts du patrimoine de sa ville. Témoignages et dépouillement de permis de construire lui permirent de dresser un bel inventaire et de témoigner de la richesse de ce patrimoine. Aujourd'hui remanié c'est ce texte qui permet de présenter certes les immeubles de rapport, les apports de la modernité internationale bien accueillie en Grèce et du style Art Déco développé à grande échelle. Mais ce sont aussi des villas telle la villa située au 79 rue Plastira dont Dimitris Pappas nous indique "qu'il s'agit de la plus belle villa Art Déco de cette période dans la ville", les écoles, comme le *Lycée de la Mission Laïque* par A. Grecos et A. P. Leclerc, le *Théâtre Royal* et les cinémas tel *l'Illyssia* par L. Zoidis ou encore des commerces et boutiques – patrimoine d'une fragilité extrême - avec l'exemple de celle des disques *Columbia* par A. Nikopoulos. Bref, tous ces bâtiments qui ont répondu à la mutation sociale et démographique de Salonique et façonné son visage contemporain.

Jean-François Pinchon
Professeur d'Histoire de l'Art Contemporain
à l'Université Paul-Valéry-Montpellier³
18-01-2024

Πρόλογος του Jean-François Pinchon

Με μεγάλη χαρά και ειλικρινές ενδιαφέρον ξαναδιάβασα τη μελέτη του Δημήτρη Παππά για την αρχιτεκτονική του μοντέρνου κινήματος και του Art-Déco στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου. Πρόκειται για τη μεταπτυχιακή εργασία ειδίκευσης στην Ιστορία της Σύγχρονης Τέχνης, που αποτελεί το πρώτο βήμα πριν από τη διδακτορική διατριβή, υπό την επίβλεψή μου στο Πανεπιστήμιο Paul Valéry-Montpellier3, και η οποία υποστηρίχθηκε το 1994 ενώπιον κριτικής επιτροπής υπό την προεδρία της καθηγήτριας Luce Barlangue. Είχε προηγηθεί, το 1993, η πτυχιακή εργασία με τίτλο «Οι πολυκατοικίες και το μοντέρνο κίνημα στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου». Για τον τομέα των γαλλικών ακαδημαϊκών σπουδών η έρευνα ήταν πρωτότυπη, ενώ συμπλήρωνε το εμφανές ιστοριογραφικό κενό της πλούσιας αρχιτεκτονικής παραγωγής κατά τη διάρκεια αυτής της ταραγμένης περιόδου. Σε αυτήν τη χρονική συγκυρία, η αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης αποτελούσε ένα ελάχιστα ερευνημένο αντικείμενο μελέτης σε σύγκριση με την Αθήνα. Ως νέος καθηγητής-ερευνητής, εντυπωσιάστηκα από τον ενθουσιασμό και την αφοσίωση του Δημήτρη Παππά, που επέλεξε αυτόν τον τομέα σπουδών και το συγκεκριμένο θέμα για τη μεταπτυχιακή του εργασία. Συνήθως, οι φοιτητές μου πρότειναν «μνημειώδη» θέματα ή μονογραφίες για έργα κορυφαίων αρχιτεκτόνων. Ο Δημήτρης Παππάς πρότεινε ένα θέμα για τη γενέτειρά του, τη Θεσσαλονίκη, και μία πρωτότυπη προσέγγιση μέσα από την εξέταση ενός ελάχιστα μελετημένου πολεοδομικού αντικειμένου, των πολυκατοικιών. Εύστοχη ήταν, επίσης, η επιλογή να μελετηθούν τα ιδιωτικά κτίρια που οικοδομήθηκαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, όπως και η επιλογή να εστιαστεί η έρευνα σε παραδείγματα με επιρροές από τη νεωτερικότητα που τότε ανθούσε στην Ευρώπη. Επρόκειτο για μία ασυνήθιστη για την εποχή θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, μία μελέτη που συνειδητοποιεί την αβέβαιη τύχη των κτιρίων στα χέρια ιδιωτών, τον φόβο να υποστούν μετατροπές ή ακόμα και να κα-

ταστραφούν. Το θέμα ήταν πρωτότυπο και πραγματευόταν μία κρίσιμη περίοδο της πολεοδομικής και κοινωνικής ιστορίας της πόλης, η οποία, λαβωμένη από τη μεγάλη πυρκαγιά, ανοικοδομήθηκε ακολουθώντας δυτικά πρότυπα. Η Θεσσαλονίκη, απελευθερωμένη από την τουρκική κατοχή, είχε εισέλθει σε ένα νέο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, αποτελώντας σημαντικό χωνευτήρι πληθυσμών και κέντρο διεθνούς εμπορίου. Για τη μεταπτυχιακή του εργασία, ο Δημήτρης Παππάς εύλογα διεύρυνε το πεδίο της έρευνάς του στη δημόσια και στην ιδιωτική αρχιτεκτονική, υιοθετώντας μία μέθοδο βασισμένη στην ανάλυση των χαρακτηριστικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης του. Οι μαρτυρίες και η αποδελτίωση των οικοδομικών αδειών είχαν σαν αποτέλεσμα τη σύνταξη μιας πλήρους απογραφής των κτισμάτων, καταδεικνύοντας τον πλούτο αυτής της κληρονομιάς. Αναθεωρημένη σήμερα, αυτή η εργασία παρουσιάζει πρωτίστως τη μελέτη των πολυκατοικιών, μέσα από τις επιρροές της διεθνούς νεωτερικότητας στην Ελλάδα και του Art Déco που αναπτύχθηκε σε μεγάλη κλίμακα. Περιλαμβάνει όμως και μονοκατοικίες, όπως εκείνη της οδού Πλαστήρα 79, που ο Δημήτρης Παππάς μας λέει ότι «είναι η πιο όμορφη Art Déco μονοκατοικία αυτής της περιόδου στην πόλη», σχολεία, όπως το *Παρθεναγωγείο της Γαλλικής Λαϊκής Αποστολής*, των Α. Γραϊκού και Α. Ρ. Leclerc, το *Βασιλικό Θέατρο* και κινηματογράφους, όπως τα *Ηλύσια* του Λ. Ζωΐδη, ή ακόμα και επιχειρήσεις και καταστήματα – μια εξαιρετικά εύθραυστη κληρονομιά – όπως είναι η περίπτωση του δισκοπωλείου της Columbia του Α. Νικόπουλου. Με λίγα λόγια, όλα αυτά τα κτίρια που συντέλεσαν στην κοινωνική και δημογραφική αλλαγή της Θεσσαλονίκης και διαμόρφωσαν το σύγχρονο πρόσωπό της.

Jean-François Pinchon
Καθηγητής Ιστορίας της Σύγχρονης Τέχνης
στο Πανεπιστήμιο Paul-Valéry-Montpellier3

18-01-2024

Préface

Seul l'ensemble d'une ville peut nous renseigner sur le niveau de l'architecture d'une époque. Les constructions simples et modestes peuvent être plus révélatrices que les œuvres "uniques". Pour cette raison nous avons voulu étudier l'ensemble de la production moderne et Art Déco, à Salonique dans l'entre-deux-guerres. Et nous les avons choisis ensemble, car elles représentent l'air frais qui a soufflé dans l'architecture de cette ville dans une période des plus homogènes et des plus diversifiées.

Cette étude veut être construite sur un travail que nous avons commencé, en 1992, et qui concerne les immeubles de rapport et le modernisme à Salonique de l'entre-deux-guerres. Elle englobe la totalité de la production architecturale, moderne ou Art Déco, de la période, pour que nous puissions fonder nos conclusions sur un terrain cohérent et essayer de couvrir un vide dans l'Histoire de l'architecture contemporaine de la ville, vide qui rend difficile la recherche en profondeur. Sans doute, la bibliographie internationale ignore la Grèce tournée uniquement sur Athènes et exceptionnellement sur d'autres régions, ignorant Salonique. Notre travail espère, même si ça reste une pauvre illusion, offrir certains renseignements intéressants (recueillis avec peine)

et ouvrir de nouvelles voies à des recherches plus spécialisées.

J'aimerais remercier, pour leur soutien précieux, mes professeurs L. Rivet-Barlangue et J.F. Pinchon de l'Université Paul-Valéry de Montpellier. Aussi, A. Karadimou-Yerolympou, professeur d'urbanisme au département d'architecture de l'École Polytechnique de Salonique. J'aimerais aussi remercier pour leur collaboration et leur accueil les ingénieurs civils M. Stefanouri, A. Valioulis, Th. Audis, G. Natsis, M. Marmaras, D. Varveris, l'architecte conservateur V. Kolonas et l'artisan I. Laskos. Le Bureau d'Urbanisme de Salonique m'a offert amplement toute information demandée, ainsi que le Service de Culture du Ministère de Macédoine et de Thrace et tous les gens auxquels ont été demandé des renseignements et surtout monsieur Zlatanov et les employés de l'usine ZANAE, H. Katavatis, directeur de l'entreprise *Novo Hellas*, madame Karanikola, fille du sculpteur I. Karanikolas, A. Grigoriadis, directeur des Travaux Publics au port de Salonique et G. Papadopoulos, ancien Ingénieur en chef du port de Salonique. Enfin, le plus grand merci sera réservé à ma famille, pour son soutien moral et matériel, et à mes amis, dont l'aide fut indispensable.

Πρόλογος

Μόνο το σύνολο των κτιρίων μιας πόλης μπορεί να μας πληροφορήσει για το ύφος της αρχιτεκτονικής μιας εποχής. Τα απλά και ταπεινά οικοδομήματα είναι συχνά πιο αποκαλυπτικά από τα «μοναδικά» έργα. Γι' αυτό, επιδίωξή μας ήταν η μελέτη του συνόλου των έργων της αρχιτεκτονικής παραγωγής του μοντέρνου και του Art Déco στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου, καθώς αντικατοπτρίζουν τον αέρα ανανέωσης που έπνευσε στην αρχιτεκτονική αυτής της πόλης σε μία περίοδο χωρικών και κοινωνικών ανακατατάξεων.

Η μελέτη αυτή βασίζεται σε μια εργασία που ξεκίνησε το 1992 για το μοντέρνο κίνημα στις πολυκατοικίες της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει το σύνολο της αρχιτεκτονικής παραγωγής του μεσοπολέμου, μοντέρνας ή Art Déco, ώστε να θεμελιωθούν ασφαλή συμπεράσματα, στην προσπάθεια να καλυφθεί ένα ερευνητικό κενό στην ιστορία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής της πόλης. Χωρίς αμφιβολία, η διεθνής βιβλιογραφία ελάχιστα αναφέρεται στην Ελλάδα, επικεντρώνοντας μόνο στην Αθήνα και κατ' εξαίρεση σε άλλες περιοχές, αγνοώντας τη Θεσσαλονίκη. Η προσδοκία μας, έστω η ψευδαίσθηση από τούτη την εργασία, είναι να παρέχει ορισμένες σημαντικές πληροφορίες που αντλήθηκαν με κόπο και να ανοίξει τον δρόμο για πιο εξειδικευμένα έρευνα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω, για την πολύτιμη υποστήριξή τους, τους καθηγητές L. Rivet-Barlangue και J. F. Pinchon από το Πανεπιστήμιο Paul-Valéry του Montpellier. Επίσης, την Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, καθηγήτρια Πολεοδομίας στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής της Πολυτεχνικής Σχολής Θεσσαλονίκης. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω, για τη συνεργασία και την ανταπόκριση, τους πολιτικούς μηχανικούς Μ. Στεφανούρη, Α. Βαλιούλη, Θ. Αυδή, Γ. Νάτση, Κ. Μαρμαρά, Δ. Βαρβέρη, τον αρχιτέκτονα-αναστηλωτή Β. Κολώνα και τον τεχνίτη Ι. Λάσκο. Το Πολεοδομικό Γραφείο Θεσσαλονίκης και το Τμήμα Πολιτισμού του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης μου πρόσφεραν απλόχερα όποια πληροφορία ζήτησα, όπως και όλοι εκείνοι στους οποίους απευθύνθηκα, ιδιαίτερα ο κ. Ζλατάνος και οι υπάλληλοι του εργοστασίου ZANAE, ο Η. Καταβάτης, διευθυντής της εταιρείας Novo Hellas, η κ. Καρανικόλα, κόρη του γλύπτη Ι. Καρανικόλα, ο Α. Γρηγοριάδης, διευθυντής Δημοσίων Έργων στον Λιμένα Θεσσαλονίκης, και ο Γ. Παπαδόπουλος, πρώην αρχιμηχανικός του Λιμένος Θεσσαλονίκης. Τέλος, τις μεγαλύτερες ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου, για την ηθική και υλική υποστήριξη, και στους φίλους μου, για την ανεκτίμητη βοήθειά τους.

Introduction

Chaque génération regarde le passé d'après ses propres lois et lui découvre des aspects nouveaux. On ne peut pas éviter d'être de son temps. La recherche de l'objectivité est une illusion qui n'a pas de sens. Pour pouvoir étudier une période du passé, il faut, d'abord, bien acquérir l'esprit du présent, pour pouvoir trouver les éléments qui le lient au passé.

L'architecture est liée à tous les niveaux de la vie d'une société et reflète toutes les conditions de la période, conditions politiques, culturelles, sociales, techniques, économiques ou autres. Mais, si on ne regarde que ces œuvres exceptionnelles et uniques et qu'on laisse de côté l'ensemble de la production, notamment les œuvres modestes et quotidiennes, on risque de se tromper, quand on portera ces jugements, car c'est dans les deuxièmes que se trouve le vrai esprit d'une époque.

C'est pourquoi, dans le cas de notre étude, qui concerne l'architecture moderne et Art Déco de l'entre-deux-guerres à Salonique, nous allons essayer de voir la production architecturale dans sa globalité, dans l'échelle de toute la ville et dans le contexte historique de la période. Et si pour A. Konstantinidis, la spécialisation signifie, en vérité, l'indifférence pour ce que fait l'homme d'à côté,¹ notre étude sera inévitablement limitée, pour des raisons pratiques, puisque l'architecture englobe aussi les gens, les meubles, les jardins, les paroles, la nature.

Un rapide survol historique, pourtant, sera indispensable pour bien mettre les choses en place. Salonique est une ville de bagage historique important de personnalité forte, qui jouera son rôle dans son évolution contemporaine. L'entre-deux-guerres sera une période exceptionnellement agitée pour la Grèce. Dans ce climat, le développement économique et culturel de la ville sera intense et décisif pour sa production architecturale. Le vaste pro-

gramme de reconstruction, qui démarre après le grand incendie de 1917, sera déterminant pour l'avenir de la ville et c'est pendant sa réalisation qu'aura lieu l'application de nouvelles idées en architecture.

L'avènement de nouveaux matériaux et de nouvelles techniques va transformer le paysage bâti de la ville et influencer toute une série de facteurs, comme le commerce, l'industrie et les modes de travail. A côté de nouvelles techniques et de nouveaux matériaux, une nouvelle législation sera dressée. L'État suit l'esprit de la période. Le nouveau règlement de construction en 1929,² adapté aux besoins de la ville, sera la première loi, en Grèce, qui affronte la construction de façon complète. La loi numéro 3741 de la propriété par étages ou de la copropriété en 1929³ va affronter les problèmes de la société avec réalisme et proposer des solutions révolutionnaires.

Dans ce cadre, arrivent en Grèce et à Salonique, d'abord la stylisation de l'Art Déco et ensuite les idées du mouvement moderne. L'Art Déco sera vite adopté par les auteurs et le public, plus lourd dans les années 1920, il s'allège au fil du temps et passe de mode vers le milieu des années 1930. Les idées du mouvement moderne, par contre, devront d'abord s'infuser. Mais, leur parenté avec l'architecture traditionnelle, ainsi que le côté pratique de leurs propositions, vont éliminer les hésitations de la part des auteurs et du public. Mouvement moderne et Art Déco vont se développer en parallèle sur cette période, souvent sans qu'on puisse vraiment distinguer leurs styles et fournir une alternative fraîche au courant éclectique, qui dominait alors. Leur apport sera de l'ordre esthétique et pratique. Une production importante, aux caractéristiques contemporaines, se met en place. A part l'habitation, domaine par excel-

---

1 Konstantinidis 1992a, 105.

---

2 Efimeris tis Kyverniseos (Journal Officiel), numéro 155/A/22-04-1929 (N.D.L.R.).

3 Efimeris tis Kyverniseos (Journal Officiel), numéro 4/A/09-01-1929 (N.D.L.R.).

Εισαγωγή

Κάθε γενιά εξετάζει το παρελθόν με τους δικούς της κανόνες, ανακαλύπτοντας σ' αυτό νέες πτυχές. Δεν μπορούμε παρά να ζούμε στην εποχή μας. Η αναζήτηση αντικειμενικότητας είναι μια ψευδαίσθηση χωρίς νόημα. Για να μελετηθεί μια περίοδος του παρελθόντος προϋποτίθεται η κατανόηση αντίστοιχων εννοιών στο παρόν, ώστε να εντοπίσουμε τα στοιχεία που το συνδέουν με το παρελθόν.

Η αρχιτεκτονική είναι συνδεδεμένη με όλα τα επίπεδα της ζωής μιας κοινωνίας και αντανakλά όλες τις συνθήκες της περιόδου, πολιτικές, πολιτιστικές, κοινωνικές, τεχνικές, οικονομικές ή άλλες. Αλλά αν εστιάσει κανείς μόνο στις εξαιρετικές και μοναδικές δημιουργίες, αφήνοντας κατά μέρος το σύνολο της παραγωγής, ειδικά τα ταπεινά και καθημερινά έργα, κινδυνεύει να αποτύχει στην κρίση του, αφού σ' αυτά τα τελευταία βρίσκεται το αληθινό πνεύμα μιας εποχής.

Ως εκ τούτου, στη μελέτη αυτή για την αρχιτεκτονική του μοντέρνου και του Art Déco στη μεσοπολεμική Θεσσαλονίκη, θα προσπαθήσουμε να δούμε την αρχιτεκτονική παραγωγή στο σύνολό της, σε όλη την έκταση της πόλης και στο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου. Παρόλο που εξειδίκευση σημαίνει στην πραγματικότητα «αδιαφορία για ό,τι κάνει ο διπλανός σου»,¹ η μελέτη μας θα είναι αναπόφευκτα εξειδικευμένη για πρακτικούς λόγους, μολονότι η αρχιτεκτονική εμπεριέχει επίσης τους ανθρώπους, τα έπιπλα, τους κήπους, τα λόγια, τη φύση.

Για τον καθορισμό του πλαισίου είναι, ωστόσο, απαραίτητη μια σύντομη ιστορική επισκόπηση. Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη με σημαντικό ιστορικό φορτίο και ισχυρή προσωπικότητα, στοιχεία που θα επηρεάσουν τη σύγχρονη εξέλιξή της. Ο μεσοπόλεμος θα είναι μια ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδος για την Ελλάδα. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης θα είναι ραγδαία και καθοριστική για την αρχιτεκτονική παραγωγή της. Το

εκτεταμένο πρόγραμμα ανοικοδόμησης που ξεκινά μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 θα καθορίσει το μέλλον της πόλης και κατά τη διάρκεια της υλοποίησής του θα πραγματοποιηθεί η εφαρμογή νέων ιδεών στην αρχιτεκτονική.

Η υιοθέτηση νέων υλικών και τεχνικών θα μεταμορφώσει τον δομημένο χώρο και θα επηρεάσει μια σειρά από τομείς, όπως το εμπόριο, τη βιομηχανία και τις συνθήκες εργασίας. Παράλληλα με τις νέες τεχνικές και τα νέα υλικά, θα συνταχθεί νέα νομοθεσία. Το κράτος ακολουθεί το πνεύμα της περιόδου. Ο νέος οικοδομικός κανονισμός του 1929,² προσαρμοσμένος στις ανάγκες της πόλης, θα είναι ο πρώτος νόμος στην Ελλάδα που αντιμετωπίζει συνολικά την οικοδομή. Ο νόμος 3741 περί οριζοντίου ιδιοκτησίας του 1929,³ δηλαδή της ιδιοκτησίας κατά ορόφους, θα αντιμετωπίσει αυτό το κοινωνικό ζήτημα με ρεαλισμό και θα προτείνει επαναστατικές λύσεις.

Την εποχή αυτή φθάνουν στην Ελλάδα και στη Θεσσαλονίκη, αρχικά το στιλιζαρισμένο ύφος του Art Déco και, στη συνέχεια, οι ιδέες του μοντέρνου κινήματος. Το Art Déco θα υιοθετηθεί γρήγορα από τους δημιουργούς και τους ιδιοκτήτες. Με πιο διακοσμητικό ύφος το 1920, απλοποιείται με την πάροδο του χρόνου και φεύγει από τη μόδα στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Αντίθετα, οι ιδέες του μοντέρνου κινήματος θα πρέπει πρώτα να ζυμωθούν και να αφομοιωθούν. Η συνάφειά τους, ωστόσο, με τις αρχές της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, καθώς και η πρακτική πλευρά των προτάσεών τους θα εξαλείψουν κάθε δισταγμό των δημιουργών και του κοινού. Μοντέρνο κίνημα και Art Déco θα αναπτύσσονται παράλληλα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, συχνά χωρίς να μπορεί κανείς να διακρίνει πραγματικά το ένα στυλ από το άλλο, προσφέροντας μια νέα εναλλακτική πρόταση στο ρεύμα του εκλεκτισμού, που κυριαρχούσε έως

1 Konstantinidis 1992a, 105.

2 Εφημερίς της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 155/Α/22-04-1929 (Σ.τ.ε.).

3 Εφημερίς της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 4/Α/09-01-1929 (Σ.τ.ε.).

lence de son application, elle touchera à la construction publique et aux installations industrielles, commerciales ou autres.

La présentation des réalisations et des projets de l'ensemble de cette production nous permettra de mieux apprécier chaque cas séparément, de faire valoir les plus intéressants et de se rendre compte du volume de la production. Aussi, nous allons voir chaque auteur séparément et essayer, ainsi, de soutenir certaines considérations sur leurs œuvres.

τότε στην αρχιτεκτονική της πόλης. Η συμβολή τους θα είναι αισθητική και πρακτική, καθώς η παραγωγή κτιρίων με αυτά τα χαρακτηριστικά είναι σημαντική. Πέρα από την κατοικία, κατ' εξοχήν πεδίο εφαρμογής τους, το μοντέρνο κίνημα και το Art Déco θα επηρεάσουν εξάλλου τα δημόσια οικοδομήματα και τις βιομηχανικές, εμπορικές ή άλλες εγκαταστάσεις.

Η παρουσίαση του συνόλου θα μας επιτρέψει να αξιολογήσουμε κάθε έργο από μόνο του, να επισημάνουμε τα πιο ενδιαφέροντα και να αντιληφθούμε το μέγεθος της παραγωγής. Επίσης, θα εξετάσουμε κάθε δημιουργό ξεχωριστά, επιδιώκοντας να διατυπώσουμε κάποιες απόψεις για τα έργα τους.

1. SALONIQUE ET LA GRECE DANS L'ENTRE-DEUX-GUERRES

1. Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

La période de l'entre-deux-guerres est une tranche bien limitée de l'Histoire contemporaine. Il s'agit d'une vingtaine d'années définies par la fin d'une guerre mondiale et par les préparations d'une autre. Dans cette tranche, seront posées les bases de la période de l'après-guerre pour la Grèce et surtout pour la Grèce du nord, à peine libérée de l'occupation ottomane. Nous allons voir comment les bouleversements, produits à tous les niveaux de la société, vont influencer le développement économique et culturel d'un pays qui cherche à s'identifier et hésite entre un passé oriental et un avenir tourné vers l'occident.

LE CONTEXTE GENERAL

Une ville de longue Histoire

Salonique est la ville la plus importante du nord de la Grèce, capitale de la Macédoine et deuxième ville du pays. Grand port, elle est située au fond du golfe Thermaïque, sur la plaine, entre la mer et la montagne.⁴ Le soleil et l'air frais de la mer Egée y rencontrent le froid et les nuages descendus des Balkans, comme les gens et les cultures, venues de l'Afrique, de l'Asie, du Nord ou de l'Occident s'y rencontrent depuis la fondation de la ville en 316 av. J.C. L'écrivain G. Ioannou écrit, "Salonique laisse l'impression d'être la plus grande ville du pays. Son espace habité est le plus grand depuis longtemps. La terre est partout pleine d'Histoire humaine, de petits morceaux de terre cuite, de petits morceaux de bois, du marbre, des clous."⁵

Jusqu'en 1912, la ville reste sous l'occupation ottomane. Avant sa libération, un grand incendie, en 1890, en détruisit la partie maritime. La reconstruction s'est faite sur des modèles occidentaux, tandis

Η περίοδος του μεσοπολέμου είναι ένα σαφώς οριοθετημένο τμήμα της σύγχρονης ιστορίας. Πρόκειται για περίπου είκοσι χρόνια που ορίζονται από το τέλος ενός παγκοσμίου πολέμου και τις προετοιμασίες ενός άλλου. Τότε θα τεθούν τα θεμέλια της μεταπολεμικής περιόδου για την Ελλάδα, και ιδιαίτερα για τη Βόρεια Ελλάδα, που είχε μόλις απελευθερωθεί από την οθωμανική κυριαρχία. Θα δούμε πώς οι ανατροπές, που γεννήθηκαν σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, θα επηρεάσουν την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη μιας περιοχής που αναζητά την ταυτότητά της και αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε ένα ανατολίτικο παρελθόν κι ένα μέλλον στραμμένο στη Δύση.

ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Μία πόλη με μακραίωνη ιστορία

Η Θεσσαλονίκη είναι η σημαντικότερη πόλη της Βόρειας Ελλάδας, πρωτεύουσα της Μακεδονίας και η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της χώρας. Μεγάλο λιμάνι, βρίσκεται στον μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου, στην πεδιάδα ανάμεσα στη θάλασσα και στο βουνό.⁴ Ο ήλιος και ο καθαρός αέρας του Αιγαίου ανταμώνουν με το ψυχρό κλίμα και τα σύννεφα που κατεβαίνουν από τα Βαλκάνια, όπως και οι άνθρωποι και οι πολιτισμοί, προερχόμενοι από την Αφρική, την Ασία, τον Βορρά ή τη Δύση συναντώνται εκεί από την ίδρυση της πόλης το 316 π.Χ. Ο συγγραφέας Γ. Ιωάννου γράφει: «Η Θεσσαλονίκη αφήνει την αίσθηση ότι είναι η μεγαλύτερη πόλη της Χώρας. Κι αυτό, γιατί ο από παλιά κατοικημένος χώρος της είναι πολύ ευρύτερος οιασδήποτε άλλης. Την πληροφορία αυτή δεν την έχουμε μόνο από τα βιβλία, αλλά από τις ίδιες μας τις αισθήσεις, καθώς περπατώντας βλέπουμε συνεχώς χώματα-όπου, βέβαια, έχει αφήσει ακόμα χώματα η μανία των θιασωτών του τσιμέντου και της

4 Moutsopoulos 1981, 54-55 (fig. 1).

5 Ioannou 1984, 43.

4 Moutsopoulos 1981, 54-55 (εικ. 1).

que la Ville Haute, non touchée par l'incendie, a gardé son caractère et son organisation. La structure sociale de la ville, à la fin du siècle dernier, comprenait des Grecs, beaucoup de Juifs et de Turcs et aussi des Serbes, des Bulgares et des Occidentaux.⁶ Cet amalgame de nationalités est apparent dans l'architecture de la période, permet à Salonique de devenir le centre de l'éclectisme grec.

Autour de 1890 la ville sortira de l'ancienne enceinte. Vers l'ouest, vont s'installer des couches moins riches et, vers l'est, la grande bourgeoisie dans le nouveau quartier des châteaux, premier quartier de composition sociale et non ethnique.

Salonique sera libérée de l'occupation turque en 1912, pendant la Première Guerre des Balkans. Elle va se rattacher à l'Etat Grec et rentrer dans un nouveau contexte social, économique et politique. Pendant la Première Guerre Mondiale qui suit, elle deviendra le centre de ravitaillement des forces de l'Entente et de l'armée de l'orient et hébergera 125.000 soldats français et 100.000 soldats anglais sous le commandement du général Sarrail.⁷

Depuis 1912, Salonique a des caractéristiques constantes. Elle est un grand centre civil, commercial et international et un port de position géographique très importante pour la Méditerranée de l'Est (fig. 1⁸). Les monuments antiques montrent le long passage des siècles et les bazars, les entreprises du quartier franc, les cafés, la Ville Haute, les gens, les commerces reflètent l'échange et la rencontre de l'Orient avec l'Occident. Elle reste loin du contrôle direct de la capitale, qui exerce son pouvoir par le biais de la Direction Générale de la Macédoine, de la préfecture et du troisième régiment de l'armée.

Le 5 août 1917, un grand incendie va dévorer 9.500 bâtisses et laisser sans toit 70.000 personnes.⁹ Il durera 32 heures, tandis que le vaste et ambitieux programme de reconstruction de la ville durera pendant tout l'entre-deux-guerres. La guerre avec la Turquie et le drame national de 1922 apporteront une très grande vague de réfugiés dans la ville et éloigneront la population musulmane. La ville va trouver,

ασφάλτου-βλέπουμε χρώματα κατοικημένα, γκριζωπά, σταχτερά κάπως, και προπαντός γεμάτα θραύσματα από κεραμίδια, μισοσαπισμένα ξυλάκια, γυαλιά, καρφιά, μάρμαρα, χαλίκια, ψηφίδες, σβώλους από αμμοκονίαμα ή λάσπη με άχυρα-και πάνω απ' όλα μια σκόνη, που δεν προέρχεται από χώμα, μα από ουσίες οργανικές, που με τα χρόνια τριφτήκαν. Για να νιώσεις χώμα χωρίς πολλή ανθρώπινη ιστορία, χώμα εξοχής και χωραφιών, πρέπει να περπατήσεις ώρες...».⁵

Μέχρι το 1912 η πόλη παραμένει υπό οθωμανική κυριαρχία. Πριν από την απελευθέρωσή της, μια μεγάλη πυρκαγιά το 1890 κατέστρεψε το παραθαλάσσιο τμήμα της. Η ανοικοδόμησή του έγινε σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, ενώ η Άνω Πόλη, που έμεινε ανέγγιχτη από τη φωτιά, κράτησε την οργάνωση και τον παραδοσιακό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής της. Την κοινωνική δομή της πόλης στα τέλη του περασμένου αιώνα συγκροτούσαν Έλληνες, πολλοί Εβραίοι και Τούρκοι, καθώς και Σέρβοι, Βούλγαροι και Ευρωπαίοι.⁶ Αυτό το αμάλγαμα των εθνοτήτων είναι πρόδηλο στην αρχιτεκτονική της εποχής, καθιστώντας τη Θεσσαλονίκη κέντρο του ελληνικού εκλεκτισμού.

Γύρω στα 1890 η πόλη θα επεκταθεί έξω από την αρχαία οχύρωση. Στα δυτικά, θα εγκατασταθούν λιγότερο εύπορα στρώματα και στα ανατολικά η μεγαλοαστική τάξη, στη νέα συνοικία των πύργων, την πρώτη γειτονιά με κοινωνική και όχι εθνοτική σύνθεση.

Η Θεσσαλονίκη το 1912, μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, θα προσαρτηθεί στο ελληνικό κράτος και θα ενταχθεί σε ένα νέο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου που ακολουθεί, θα γίνει το κέντρο ανεφοδιασμού των δυνάμεων της Αντάντ και της Στρατιάς της Ανατολής και θα στεγάσει 125.000 Γάλλους και 100.000 Βρετανούς στρατιώτες υπό τη διοίκηση του στρατηγού Σαράιγ.⁷

Από το 1912, τα χαρακτηριστικά της Θεσσαλονίκης παγιώνονται. Αναδεικνύεται σε μεγάλο εμπορικό κέντρο και διεθνές λιμάνι με πολύ σημαντική

6 Kolonas/Papamatheaki 1980, 19.

7 ETVA 1989, 6.

8 Moutsopoulos 1981, 98 (fig. 58) et *Sources des illustrations*.

9 ETVA 1989, 7.

5 Ιοαννου 1984, 43. Στα ελληνικά μεταφέρεται όλο το απόσπασμα, και όχι μόνο το τμήμα που έχει αποδοθεί στο γαλλικό κείμενο (Σ.τ.μ.).

6 Kolonas/Papamatheaki 1980, 19.

7 ETVA 1989, 6.

1. Le port de Salonique dans l'entre-deux-guerres, Antoine Bon — Το λιμάνι της Θεσσαλονίκης στον μεσοπόλεμο, Antoine Bon

ainsi, un visage fort grec, mais le coût sera la perte, en partie, de sa personnalité particulière, multi-ethnique. L'arrivée des réfugiés de l'Asie Mineure et de la Thrace de l'Est va renforcer la ville, dans le long terme surtout, au niveau économique, politique et ethnique. Les 170.321 habitants de 1922 passeront à 244.680 en 1928, dont 117.041 réfugiés. Les réfugiés offriront la main d'œuvre, la connaissance technique et la force d'achat.¹⁰

Période agitée pour la Grèce

Les traités de Versailles, de Sèvres et de Neuilly ont marqué la fin de la Première Guerre Mondiale.¹¹ Mais, pour la Grèce une nouvelle aventure allait suivre. Trois ans de campagnes pénibles contre la Turquie, en Asie Mineure, finiront par la défaite de 1922. La côte Ionienne sera abandonnée par l'armée grecque, et les Grecs qui y habitaient depuis le VIIe siècle av. J.C. Le traité de Lausanne va mettre une fin définitive aux guerres contre la Turquie en 1923. Jusqu'en

γεωγραφική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο (εικ. 1⁸). Τα αρχαία μνημεία μαρτυρούν τη μακρά ιστορία στο πέρασμα των αιώνων, ενώ στις αγορές, στις επιχειρήσεις του φραγκομαχαλά, στα καφενεία, στις γειτονίες της Άνω Πόλης, στους ανθρώπους, στα καταστήματα αντικατοπτρίζονται οι πολιτιστικές ανταλλαγές και η συνάντηση της Ανατολής με τη Δύση. Η πόλη παραμένει μακριά από τον άμεσο έλεγχο της πρωτεύουσας και η κρατική εξουσία ασκείται μέσω της Γενικής Διεύθυνσης Μακεδονίας, της Νομαρχίας και του Τρίτου Σώματος Στρατού.

Στις 5 Αυγούστου 1917 μία μεγάλη πυρκαγιά θα αφανίσει 9.500 κτίρια, αφήνοντας 70.000 αστέγους.⁹ Η φωτιά θα διαρκέσει μόλις 32 ώρες, αλλά το ευρύ και φιλόδοξο πρόγραμμα ανοικοδόμησης της πόλης θα καταλάβει όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Ο πόλεμος με την Τουρκία και η εθνική τραγωδία του 1922 θα φέρουν ένα τεράστιο κύμα προσφύγων και θα απομακρύνουν τον μουσουλμανικό πληθυσμό. Η πόλη θα αποκτήσει έτσι αμιγώς ελληνικό χαρακτήρα, με κόστος, ωστόσο, τη μερική απώλεια της ιδιαίτε-

10 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 327-331 et ETVA 1989, 7-8.

11 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 133-134.

8 Moutsouroulos 1981, 98 (εικ. 58) και Πηγές εικονογράφησης.

9 ETVA 1989, 7.

1924, 1.220.000 Grecs et 45.000 Arméniens sont passés en Grèce.¹² En 1923, est créé le Comité de Réintégration des Réfugiés, dont 653.000 arrivent dans les villes. Le drame de 1922 va mettre une fin à l'irréductibilisme grec et une prise de conscience générale va atteindre toutes les couches de la population.¹³

De 1922 à 1936, des élections et des gouvernements se succèdent les uns après les autres. Le seul moment de sérénité est la période du gouvernement d'E. Venizelos, de 1928 à 1932. La réforme du système scolaire, le vaste programme de construction d'écoles dans chaque coin de la Grèce et l'acte d'amitié avec la Turquie en 1930, seront les gestes politiques les plus importants.¹⁴

Le 4 août 1936, le coup d'état de I. Metaxas marquera le pays jusqu'à la Grande Guerre. I. Metaxas imposera un état policier où toute volonté de dialogue ou de réaction sera supprimée. Son socle idéologique ne ressemble pas à ceux de l'Italie ou de l'Allemagne et se concentre surtout sur l'idée de création d'une troisième civilisation grecque, après celles de l'Antiquité et de l'Empire Byzantin, sans que l'armée exerce le pouvoir à ses côtés et sans que l'état arrive au régime totalitaire stalinien.¹⁵

LE DÉVELOPPEMENT ECONOMIQUE

Les conditions en Grèce

Le développement économique de la Grèce, dans l'entre-deux-guerres, sera important. De grands travaux au niveau de l'agriculture, ainsi que la réforme agricole et la nouvelle répartition des terres, vont permettre le développement du pays. En même temps l'industrialisation fera ses premiers pas. Selon les statistiques de la Société des Nations, la croissance de la production industrielle en Grèce, entre 1928 et 1938 était de 65%, troisième au monde après l'Union Soviétique et le Japon.¹⁶ La classe ouvrière naît et, en 1918 va être fondé le parti socialiste des ouvriers.¹⁷

12 Ibid., 301.

13 Ibid., 302.

14 Ibid., 310-318.

15 Ibid., 382-391.

16 Ibid., 327-331.

17 Svoronos 1983, 127.

ρης πολυεθνικής της ταυτότητας. Η άφιξη προσφύγων από τη Μικρασία και την Ανατολική Θράκη θα ενισχύσει, κυρίως μακροπρόθεσμα, την πόλη σε επίπεδο οικονομικό, πολιτικό και εθνικό. Οι 170.321 κάτοικοι του 1922 θα αυξηθούν σε 244.680 το 1928, από τους οποίους 117.041 είναι πρόσφυγες. Αυτοί θα παρέχουν εργατικά χέρια, τεχνικές γνώσεις και νέα αγοραστική δύναμη.¹⁰

Μια ταραγμένη περίοδος για την Ελλάδα

Οι Συνθήκες των Βερσαλλιών, των Σεβρών και του Neuilly σήμαναν το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.¹¹ Αλλά για την Ελλάδα θα ακολουθούσε μια νέα περιπέτεια. Τα τρία χρόνια της επώδυνης μικρασιατικής εκστρατείας θα καταλήξουν στην ήττα του 1922. Ο ελληνικός στρατός θα εγκαταλείψει τα παράλια της Ιωνίας, όπως και οι Έλληνες που ζούσαν εκεί από τον έβδομο αιώνα π.Χ. Η Συνθήκη της Λωζάνης το 1923 θα θέσει οριστικό τέλος στους πολέμους με την Τουρκία. Μέχρι το 1924, 1.220.000 Έλληνες και 45.000 Αρμένιοι θα περάσουν στην Ελλάδα.¹² Το 1923, συστήνεται η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, εκ των οποίων 653.000 καταφθάνουν στις πόλεις. Το δράμα του 1922 θα θέσει τέρμα στον ελληνικό αλυτρωτισμό και θα ευαισθητοποιήσει όλα τα κοινωνικά στρώματα.¹³

Από το 1922 έως το 1936 οι εκλογές και οι κυβερνήσεις διαδέχονται η μία την άλλη. Η μόνη περίοδος ηρεμίας είναι εκείνη της κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου από το 1928 έως το 1932. Η μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, το εκτεταμένο πρόγραμμα κατασκευής σχολείων σε κάθε γωνιά της Ελλάδας και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας το 1930 θα είναι οι σημαντικότερες πολιτικές κινήσεις αυτής της περιόδου.¹⁴

Στις 4 Αυγούστου 1936, το πραξικόπημα του Ιωάννη Μεταξά θα στιγματίσει τη χώρα μέχρι τον Μεγάλο Πόλεμο. Ο Μεταξάς θα επιβάλει αστυνομοκρατία, καταπνίγοντας κάθε βούληση για διάλογο ή αντίδραση. Το ιδεολογικό του υπόβαθρο δεν προσο-

10 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 327-331 και ETVA 1989, 7-8.

11 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 133-134.

12 ό.π., 301.

13 ό.π., 302.

14 ό.π., 310-318.

La grande crise économique de 1929 n'a pas touché le pays tout de suite. La monnaie grecque liée à la monnaie anglaise a tenu le coup pendant deux ans. Ensuite, la crise internationale l'a emporté. La réaction de l'Etat a été immédiate, grand protectionnisme, diminution des importations et tonification de la production locale.¹⁸ En 1938 l'industrie grecque était arrivée à couvrir les 78,84% du marché local. Au premier plan se trouvait la production d'électricité, le secteur de la construction et l'industrie du textile.¹⁹

Salonique, centre d'une renaissance économique

Salonique participe à ce climat général. Entre 1924 et 1929, vont se réaliser de grands travaux en Macédoine et dans la plaine de Salonique, tels le dessèchement des marécages et les travaux contre le débordement des rivières. On va essayer d'introduire de nouvelles méthodes de mécanisation de l'agriculture. Les terres à cultiver vont augmenter, ainsi que leur rendement, de 50% à 200%.²⁰

La Banque Nationale, fondée en 1913, la Chambre de Commerce et d'Industrie fondée en 1919, la Foire Internationale (fig. 2¹) fondée en 1926 et le port qui s'agrandit à partir de 1937, joueront un rôle important dans le développement de la ville. L'industrie comprenait surtout le tabac, les textiles, les aliments et son évolution était fondée sur le protectionnisme de l'Etat, la présence des réfugiés et la modernisation par l'introduction des machines électriques ou à pétrole. Des événements importants, sur cette période pour le développement de la ville seront la liaison ferroviaire avec Athènes (1918), la liaison aérienne avec Athènes, Ioannina et l'Europe (entre 1925 et 1932) et la pose du réseau électrique et du tramway. L'installation de fourniture d'eau s'est achevée en 1928 et les travaux des égouts vont commencer en 1926. En 1931 est créée à Salonique la première station de radio du pays.²² En 1933 sera terminée le premier centre téléphonique automatique de

18 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 328-331.

19 Ibid., 338.

20 Thessaloniki, V. Hellas 1985, 14.

21 ETVA 1989, 11 (fig. 5) et archive de l'architecte V. Kolonas.

22 Aferoma sti Thessaloniki 1986, 268.

μοιάζει με της Ιταλίας ή της Γερμανίας, αλλά εστιάζει προπάντων στην ιδέα της δημιουργίας ενός τρίτου ελληνικού πολιτισμού, μετά από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, όπου ο στρατός δε θα ασκεί παράλληλη εξουσία και χωρίς το κράτος να φτάνει στην απολυταρχία του σταλινικού καθεστώτος.¹⁵

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ Οι συνθήκες στην Ελλάδα

Η οικονομική άνθιση της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου θα είναι σημαντική. Μεγάλα έργα στον τομέα της γεωργίας, η αγροτική μεταρρύθμιση και η αναδιανομή της γης θα δώσουν ώθηση στην ανάπτυξη της χώρας. Την ίδια εποχή, η εκβιομηχάνιση θα κάνει τα πρώτα της βήματα. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία της Κοινωνίας των Εθνών, ο ρυθμός ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής στην Ελλάδα μεταξύ 1928 και 1938 ήταν 65%, τρίτος στον κόσμο μετά τη Σοβιετική Ένωση και την Ιαπωνία.¹⁶ Έτσι συγκροτείται η εργατική τάξη και το 1918 ιδρύεται το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα.¹⁷

Η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 δεν επηρέασε άμεσα τη χώρα. Το ελληνικό νόμισμα, συνδεδεμένο με το αγγλικό, άντεξε για δύο χρόνια. Στη συνέχεια επικράτησε η διεθνής κρίση. Η αντίδραση του κράτους ήταν άμεση: έντονος προστατευτισμός, μείωση των εισαγωγών και τόνωση της τοπικής παραγωγής.¹⁸ Το 1938 η ελληνική βιομηχανία κατάφερε να καλύψει το 78,84% της τοπικής αγοράς. Στην πρώτη γραμμή βρισκόταν η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, ο κατασκευαστικός τομέας και η κλωστοϋφαντουργία.¹⁹

Η Θεσσαλονίκη, κέντρο οικονομικής ανάπτυξης

Η Θεσσαλονίκη συμμετέχει σ' αυτό το γενικό κλίμα. Μεταξύ των ετών 1924 και 1929 θα υλοποιηθούν μεγάλα έργα στη Μακεδονία και στην πεδιάδα της

15 ό.π., 382-391.

16 ό.π., 327-331.

17 Svoronos 1983, 127.

18 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 328-331.

19 ό.π., 338.

2. La Foire Internationale de Salonique. Vue d'une des premières expositions au Champ de Mars — Άποψη μίας από τις πρώτες Διεθνείς Εκθέσεις Θεσσαλονίκης στο πεδίο του Άρεως

la ville et en 1927 sera posée la première chaussée de goudron.²³

Le coût de la croissance industrielle du pays sera en 1935, de l'ordre de 150.000 chômeurs. Le pouvoir des syndicats va augmenter dans les années 1930, ainsi que les grèves et les revendications sociales. En 1935 seront votées les huit heures de travail par jour et sera reconnue, la notion du salaire minimum.²⁴ A Salonique les événements du mois de mai 1936 sont caractéristiques du climat de la période. Le 29 avril 1936, une grève des travailleurs du tabac, va provoquer la réaction de la police. Le 8 mai 1936, toute la Grèce fera la grève par solidarité et le lendemain, les travailleurs à Salonique affronteront les attaques de la police. Douze morts, trente-deux gravement blessés et un grand nombre des légèrement blessés marqueront pour toujours cette date.²⁵

23 Thessaloniki (1912-1962) 1962, 104.

24 Istoría tou Ellinikou Ethnous 1978, 341-342.

25 Ibid., 378-380.

Θεσσαλονίκης, όπως η αποξήρανση ελών και έργα για την ανάσχεση της υπερχειλίσης ποταμών. Θα εισαχθούν νέες μέθοδοι μηχανοποίησης της γεωργίας. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις θα αυξηθούν, όπως και η απόδοσή τους, από 50% έως 200%.²⁰

Η Εθνική Τράπεζα, που ιδρύεται το 1913, το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο το 1919, η Διεθνής Έκθεση το 1926 (εικ. 2²¹), και το λιμάνι που επεκτείνεται από το 1937 διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της πόλης. Η βιομηχανία, που δραστηριοποιείται κυρίως στους τομείς επεξεργασίας των καπνών, της κλωστοϋφαντουργίας και των τροφίμων, οφείλει την ανάπτυξή της στον κρατικό προστατευτισμό, στην παρουσία των προσφύγων και στον εκσυγχρονισμό της παραγωγής με την εισαγωγή ηλεκτροκινητήρων ή πετρελαιοκινητήρων. Σημαντικά γεγονότα για την ανάπτυξη της πόλης κατά την περίοδο αυτή συνιστούν η σιδηροδρομική σύνδεση με την Αθήνα το 1918, η αεροπορική σύνδεση

20 Thessaloniki, V. Hellas 1985, 14.

21 ETVA 1989, 11 (εικ. 5) και αρχείο του αρχιτέκτονα Βασιλή Κολώνα.

LE CLIMAT CULTUREL Quelque chose change

En 1929 G. Theotokas a écrit que “La génération qui a précédé les événements de 1922 a coulé dans le port de Smyrne avec ses forces, ses idéaux et sa confiance en soi”.²⁶ Maintenant, les jeunes artistes des années trente, représentants d’une classe sociale bourgeoise et progressiste, vont rentrer dans la décennie, sans l’angoisse qui a suivi la catastrophe de 1922. Ils seront optimistes, ils auront soif de rénovations, ils vont regarder et suivre ce qui se fait en Europe dans les arts et en même temps, ils vont essayer de définir leur caractère grec. Etouffés par les guerres, pour eux le vingtième siècle vient de commencer.²⁷

L’Esprit Libre de G. Theotokas a été publié en 1929. Il a été considéré comme le manifeste de la génération des années 1930. L’auteur y exprime les nouveaux besoins, il note le malaise de la société, il lutte contre le défaitisme et la décadence et proclame la nécessité d’un renouveau radical. “J’imagine la nouvelle génération, des jeunes forts, en bonne condition physique, pleine de liberté et de couleur. Ils jouent, ils conduisent sans doute des voitures qui dépassent les 100 kilomètres par heure et quelques-uns conduisent même des avions. Ils vivent avec de la passion.”²⁸ I. M. Panagiotopoulos, aussi, sentait un air frais après 1923, qui partait d’une conception plus large de la vie.²⁹ La jeunesse et la santé deviendront d’ailleurs un point de repère pour la génération, symbole de changement et d’évolution.

En 1927, seront exposées, pour la première fois des peintures cubistes, par la peintre E. Bertsa-Daniilidi. Le scandale fut énorme.³⁰ D’autres artistes, comme Hatzikyriakos-Gikas, Moralis, Spyropoulos et Kontopoulos vont s’orienter vers le cubisme ou la peinture abstraite, mais la plupart des artistes vont chercher l’inspiration dans l’art byzantin ou popu-

me την Αθήνα, τα Ιωάννινα και την Ευρώπη μεταξύ 1925 και 1932, η εγκατάσταση του ηλεκτρικού δικτύου και του τραμ. Το δίκτυο ύδρευσης ολοκληρώθηκε το 1928 και το έργο της αποχέτευσης θα ξεκινήσει το 1926, ενώ το 1927 θα γίνει η πρώτη ασφαλοστρωση.²² Το 1931 δημιουργείται στη Θεσσαλονίκη ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός της χώρας και το 1933 θα ολοκληρωθεί το πρώτο αυτόματο τηλεφωνικό κέντρο της πόλης.²³

Το κόστος της βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας θα είναι το 1935 περίπου 150.000 άνεργοι. Η δύναμη των συνδικάτων θα αυξηθεί το 1930, όπως και οι απεργίες και οι κοινωνικές διεκδικήσεις. Το 1935 θα ψηφιστεί η οκτάωρη εργασία και θα αναγνωριστεί η έννοια του κατώτατου μισθού.²⁴ Στη Θεσσαλονίκη τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 χαρακτηρίζουν το κλίμα της περιόδου. Στις 29 Απριλίου του 1936, η απεργία των καπνεργατών προκαλεί την αντίδραση της αστυνομίας. Στις 8 Μαΐου 1936, όλη η Ελλάδα θα απεργήσει σε ένδειξη αλληλεγγύης και την επόμενη μέρα οι εργαζόμενοι στη Θεσσαλονίκη θα αντιμετωπίσουν την αστυνομική βία. Δώδεκα νεκροί, τριάντα δύο βαριά τραυματισμένοι και πολλοί ελαφρά τραυματισμένοι θα στιγματίσουν για πάντα την ημερομηνία αυτή.²⁵

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΛΙΜΑ Κάτι αλλάζει

Το 1929 ο Γεώργιος Θεοτοκάς έγραψε ότι «Οι πρεσβύτεροί μας βούλιαξαν στο λιμάνι της Σμύρνης, όχι μόνο τις δυνάμεις τους, αλλά και τα ιδανικά τους, και την αυτοπεποίθησή τους».²⁶ Τώρα, οι νέοι καλλιτέχνες του '30, εκπρόσωποι μιας αστικής και προοδευτικής κοινωνικής τάξης, θα εισέλθουν στη δεκαετία, χωρίς το άγχος που ακολούθησε την καταστροφή του 1922. Αισιόδοξοι, διψασμένοι για καινοτομίες, θα παρακολουθήσουν τις καλλιτεχνικές τάσεις της Ευρώπης, προσπαθώντας ταυτόχρονα να καθορίσουν τον δικό τους, ελληνικό χαρακτήρα. Γι’

26 Vitti 1989, 42.

27 Ibid., 27-50.

28 Ibid., 47.

29 Ibid., 31.

30 Voir par exemple: La Bibliothèque et les Archives de la Galerie Nationale: https://library.nationalgallery.gr/el/el_1909192953_00003_0001.html (le lien a été récupéré le 02-11-2024) et https://library.nationalgallery.gr/el/el_1909192955_00004_0001.html (le lien a été récupéré le 05-03-2025) (N.D.L.R.).

22 Thessaloniki (1912-1962) 1962, 104.

23 Afieroma sti Thessaloniki 1986, 268.

24 Istoria tou Ellinikou Ethnous 1978, 341-342.

25 ό.π., 378-380.

26 Vitti 1989, 42.

laire et fouiller dans les racines de la nation. Cette recherche sera capitale pour la génération des années 1930. Les jeunes plus ouverts que jamais aux influences internationales, vont les affronter avec confiance en soi, vont en garder tout ce qui leur paraît utile, mais en essayant toujours de trouver les points communs de nouvelles données avec la tradition et l'Histoire locale, qui va constituer désormais leur point de départ dans un monde de plus en plus perplexe.³¹

Loin de la capitale

A Salonique la vie culturelle de l'entre-deux-guerres est loin de l'intensité athénienne. Elle se concentre surtout en littérature. Selon N. Bakolas, le climat était tout à fait différent par rapport à la capitale.³² Sans parler d'école, les auteurs de la période avaient des caractéristiques communes se définissant par un repli sur soi, et en même temps une création singulière. La revue *Makedonikes Imeres (Jours Macédoniennes)* démarre en 1932 et demeure en littérature l'initiative collective la plus importante. Autour de cette revue, qui survivra jusqu'en 1939, sont réunis quelques auteurs des plus importants de la période, comme S. Xefloudas, G. Delios, G. Vafopoulos et N.G. Pentzikis.

Dans le domaine de l'Art, la ville est déserte, selon G. Vafopoulos.³³ Une exposition de Papaloukas, peintre très important de la période, s'est déroulée en 1924 et a tourmenté un peu le domaine des Art-plastiques. En 1927 s'ouvre la première exposition de P. Regos,³⁴ peintre originaire de Salonique, dont l'impact a été aussi marqué que celui de l'exposition de Papaloukas. D'autres expositions importantes sont celles de Vitsoris et de Steris en 1935, celles du groupe *Techni (Art)* d'Athènes et du groupe *Oblik* de Yougoslavie en 1937 et l'exposition de la XIIe Foire Internationale de la même année dans laquelle ont participé beaucoup d'artistes grecs ou ont été représentées toutes les tendances des Arts-plastiques de la période en Grèce.³⁵ La ville se limitera

αυτούς που ήταν εξουθενωμένοι απ' τους πολέμους, ο εικοστός αιώνας μόλις ξεκινά.²⁷

Το *Ελεύθερο Πνεύμα* του Γεωργίου Θεοτοκά δημοσιεύτηκε το 1929. Θεωρήθηκε το μανιφέστο της Γενιάς του '30. Σ' αυτό ο συγγραφέας διατυπώνει τις νέες ανάγκες, επισημαίνει την κοινωνική ανησυχία, μάχεται ενάντια στην ηττοπάθεια και στην παρακμή και διακηρύσσει την ανάγκη για ριζική ανανέωση. «Μα φαντάζομαι κάποτε τους αυριανούς ποιητές της Ελλάδας πολύ διαφορετικούς από τους ποιητές που γνωρίσατε ως σήμερα. Τους φαντάζομαι ρωμαλέα παιδιά, γυμνασμένα, με ελεύθερες κινήσεις και ζωηρά χρώματα. Δίνουν ματς, οδηγούν φυσικά αυτοκίνητο και βρίσκουν πως 100 χιλιόμετρα την ώρα είναι μια πολύ φρόνιμη ταχύτητα, μερικοί οδηγούν και αεροπλάνο. Ζουν τολμηρά...».²⁸ Ήδη μετά το 1923, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος ένιωθε αυτόν τον φρέσκο αέρα, που είχε ως αφετηρία μια πιο πληθωρική αντίληψη για τη ζωή.²⁹ Άλλωστε η νιότη και η υγεία θα αποτελέσουν ορόσημα για τη γενιά αυτή, σύμβολα αλλαγής και εξέλιξης.

Το 1927 θα εκτεθούν για πρώτη φορά κυβιστικά έργα ζωγραφικής από τη ζωγράφο Ερασμία Μπερτσά-Δανιηλίδη. Το σκάνδαλο είναι τεράστιο.³⁰ Άλλοι καλλιτέχνες, όπως ο Χατζηκυριάκος-Γκίκας, ο Μόραλης, ο Σπυρόπουλος και ο Κοντόπουλος θα κινηθούν προς τον κυβισμό και την αφηρημένη ζωγραφική, ωστόσο οι περισσότεροι θα εμπνευστούν από τη βυζαντινή ή τη λαϊκή τέχνη, ψάχνοντας βαθιά μέσα στις ρίζες του έθνους. Η αναζήτηση αυτή θα είναι ζωτικής σημασίας για τη Γενιά του '30. Οι νέοι, πιο δεκτικοί από ποτέ σε διεθνείς επιρροές, θα τις αντιμετωπίσουν με αυτοπεποίθηση, θα κρατήσουν ό,τι θεωρούν χρήσιμο, επιδιώκοντας πάντα να βρουν τον κοινό τόπο ανάμεσα στα νέα δεδομένα και στην παράδοση και στην τοπική ιστορία, που θα αποτελέσει στο εξής το σημείο εκκίνησης τους σε έναν όλο και πιο ανήσυχο κόσμο.³¹

31 Vakalo 1981 et Vakalo 1983.

32 Bakolas 1985, 30-35.

33 I Thessaloniki meta to (1912) 1986, 672.

34 Sfyridis 1986, 23.

35 I Thessaloniki meta to (1912) 1986, 671 -697.

27 ό.π., 27-50.

28 ό.π., 47.

29 ό.π., 31.

30 Βλ. ενδεικτικά: Η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο της Εθνικής Πινακοθήκης: https://library.nationalgallery.gr/el/el_1909192953_00003_0001.html και https://library.nationalgallery.gr/el/el_1909192955_00004_0001.html (ανακτήθηκαν στις 05-03-2025) (Σ.τ.ε.).

31 Vakalo 1981 και Vakalo 1983.

donc à quelques expositions et au travail individuel de certains peintres.

La musique, par contre, a présenté un visage très actif dans la période. La présence du *conservatoire de l'Etat* depuis 1914, ainsi que la fondation du *conservatoire de la Macédoine* en 1926, et du *conservatoire grec* en 1930, ont propulsé les études musicales et ont attiré l'attention des gens vers la musique.³⁶ Il ne faut pas oublier que la pénurie générale de l'époque limitait extrêmement le temps pris pour tout ce qui n'était pas le travail quotidien, les gens s'intéressaient plus au cinéma, aux cafés et aux diverses soirées pour s'amuser et se distraire, qu'aux expositions d'Art et à la littérature.

LA RECONSTRUCTION D'UNE VILLE

Sfendonis cite en 1939, dans son *Makedonikon Imerologion (Calendrier Macédonien)*, les plus grands événements des quinze dernières années à Salonique. Ils sont, selon lui: l'aménagement des égouts, le développement du port, la fondation de l'Université, la fondation de la Foire Internationale, le programme de plantation des arbres et avant tout, la reconstruction de la ville après le grand incendie de 1917.³⁷

Après l'incendie, l'Etat est intervenu dynamiquement, a imposé un programme de reconstruction complet et a évité, ainsi, une reconstruction anarchique par les habitants, comme cela se faisait auparavant. Dans l'équipe du projet de reconstruction, participaient l'architecte T.H. Mawson de Grande Bretagne, l'ingénieur civil J. Pleyber, l'architecte E. Hébrard de France, l'ingénieur civil A. Ginis, l'architecte A. Zahos, l'architecte K. Kitsikis et le maire K. Agelakis de Salonique.³⁸

La première loi votée pour la réalisation du projet est la loi 1394 de 1918. Elle prévoit la création d'une équipe foncière dans laquelle participeraient les propriétaires des anciennes parcelles, un nouveau plan cadastral,³⁹ l'évaluation de nouvelles parcelles et

Μακριά από την πρωτεύουσα

Στη Θεσσαλονίκη, η πολιτιστική ζωή της μεσοπολεμικής περιόδου απέχει από την ένταση της Αθήνας και επικεντρώνεται κυρίως στη λογοτεχνία. Σύμφωνα με τον Νίκο Μπακόλα, το κλίμα ήταν πολύ διαφορετικό σε σχέση με την πρωτεύουσα.³² Χωρίς να μιλά κανείς για *Σχολή*, οι συγγραφείς της περιόδου είχαν κοινά χαρακτηριστικά που καθορίζονταν από μια εσωστρέφεια, ταυτόχρονα με τη διατήρηση ενός προσωπικού στίλ. Το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες* ξεκινά το 1932 και παραμένει για τη λογοτεχνία η πιο σημαντική συλλογική πρωτοβουλία. Στους κύκλους αυτής της επιθεώρησης, που θα επιβιώσει έως το 1939, συναντήθηκαν μερικοί από τους σημαντικότερους συγγραφείς της περιόδου, όπως ο Σ. Ξεφλούδας, ο Γ. Δέλιος, ο Γ.Θ. Βαφόπουλος και ο Ν.Γ. Πεντζίκης.

Στον τομέα της τέχνης, η πόλη, σύμφωνα με τον Γ. Βαφόπουλο, είναι έρημη.³³ Το 1924 μια έκθεση του Παπαλουκά, πολύ σημαντικού ζωγράφου της περιόδου, τάραξε λίγο το πεδίο των εικαστικών τεχνών. Το 1927 εγκαινιάζεται η πρώτη έκθεση του Θεσσαλονικιού ζωγράφου Πολύκλειτου Ρέγκου,³⁴ με αντίκτυπο ανάλογο με εκείνης του Παπαλουκά. Άλλες σημαντικές εκθέσεις είναι αυτές του Βιτσώρη και του Στέρη το 1935, εκείνες της ομάδας *Τέχνη* από την Αθήνα και της ομάδας *Obliv* από τη Γιουγκοσλαβία το 1937, καθώς και της δωδέκατης Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης την ίδια χρονιά, στην οποία συμμετείχαν πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες, εκπροσωπώντας όλες τις τάσεις των εικαστικών τεχνών της περιόδου στην Ελλάδα.³⁵ Η πόλη λοιπόν θα περιοριστεί σε λιγοστές εκθέσεις και στην ατομική δημιουργία κάποιων ζωγράφων.

Η μουσική, αντιθέτως, παρουσίασε έντονη δραστηριότητα κατά την περίοδο αυτή. Η παρουσία του *Κρατικού Ωδείου* από το 1914 και η ίδρυση του *Μακεδονικού Ωδείου* το 1926 και του *Ελληνικού Ωδείου* το 1930 προώθησαν τις μουσικές σπουδές και προσέλκυσαν το ενδιαφέρον του κόσμου για τη μουσική.³⁶ Ας μην ξεχνάμε ότι η γενική ένδεια της εποχής πε-

36 Thessaloniki 2300 hronia 1985, 222-228.

37 Sfendonis 1925-1939, 34.

38 Pour plus de détails, voir Karadimou-Yerolymou 1985-86.

39 N.1394/1918 [Efimeris tis Kyverniseos (Journal Officiel), numéro 101/A/09-05-1918 (N.D.L.R.)]. Les parcelles du plan deviennent 1.200 de 4.000. La loi sera en partie modifiée

32 Bakolas 1985, 30-35.

33 I Thessaloniki meta to (1912) 1986, 672.

34 Sfyridis 1986, 23.

35 I Thessaloniki meta to (1912) 1986, 671 -697.

36 Thessaloniki 2300 hronia 1985, 222-228.

leurs ventes aux enchères. La loi traite la ville comme un ensemble, prend en compte les problèmes, se familiarise avec les nouvelles idées sur l'urbanisme et croit à une collaboration heureuse entre l'État et l'individu.

Autour des années 1920, le projet de reconstruction dans sa réalisation est avant tout étonnant dans la façon de mettre en place une organisation tout à fait différente de la ville⁴⁰ (fig. 3⁴¹). Il restructure et assainit, il s'adapte aux parties laissées intactes par l'incendie, il préserve l'organisation et la couleur byzantino-orientale de la Ville Haute en créant en même temps des bazars au centre de la ville, il prévoit des expansions futures, il croit à la participation des individus pour sa réalisation et il organise des zones bien définies pour l'industrie, l'habitat, les loisirs et le centre de direction et d'affaires. L'opposition entre la géométrie stricte et les formes libres que B. Zevi voit dans les villes,⁴² est fort présente à Salonique, avec l'opposition entre un plan austère et une réalité quotidienne orientale, par endroits anarchiques, surtout dans la Ville Haute.

ριόριζε ιδιαίτερα τον χρόνο που θα διέθετε κάποιος για οτιδήποτε δεν ήταν καθημερινή εργασία. Οι άνθρωποι ενδιαφέρονταν περισσότερο για τον κινηματογράφο, τα café και τη βραδινή διασκέδαση και ψυχαγωγία, παρά για εκθέσεις τέχνης και λογοτεχνίας.

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Σφενδόνης παραθέτει το 1939 στο *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* τα σημαντικότερα γεγονότα της τελευταίας δεκαπενταετίας στη Θεσσαλονίκη, που κατά τη γνώμη του είναι: το αποχετευτικό σύστημα, η κατασκευή του λιμανιού, η θεμελίωση του Πανεπιστημίου, η ίδρυση της Διεθνούς Έκθεσης, το πρόγραμμα δενδροφύτευσης και, πάνω απ' όλα, η ανοικοδόμηση της πόλης μετά από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917.³⁷

Μετά την πυρκαγιά, το κράτος παρενέβη δυναμικά και επέβαλε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ανασυγκρότησης, αποτρέποντας έτσι μια άναρχη ανοικοδόμηση, όπως εκείνες που συντελούνταν στο παρελθόν. Επικεφαλής της επιτροπής του σχεδίου τοποθετείται ο γάλλος αρχιτέκτων και πολεοδόμος E. Hébrard ενώ ως μέλη συμμετέχουν ο Βρετανός αρχιτέκτονας T.H. Mawson, ο Γάλλος πολιτικός μηχανικός J. Pleyber, ο πολιτικός μηχανικός A. Γκίνης, ο αρχιτέκτων A. Ζάχος, ο αρχιτέκτων K. Κιτσίκης και ο Δήμαρχος K. Αγγελάκης.³⁸

Ο πρώτος νόμος που ψηφίστηκε για την εφαρμογή του σχεδίου είναι ο 1394/1918. Προβλέπει τη δημιουργία μιας κτηματικής ομάδας (*Ένωση Ιδιοκτητών*), στην οποία συμμετείχαν οι κάτοχοι των παλαιών οικοπέδων, νέο κτηματολογικό χάρτη,³⁹ εκτίμηση της αξίας των νέων οικοπέδων και δημοπράτησή τους. Ο νόμος αντιμετωπίζει την πόλη στο σύνολό της, λαμβάνει υπόψη τα προβλήματα, εξοικειώνεται με τις νέες ιδέες πολεοδομικού σχεδιασμού και προσβλέπει σε μία επιτυχή συνεργασία μεταξύ κράτους και ιδιωτικού τομέα.

---

par la loi 2633 de 1921 [Efimeris tis Kyverniseos (Journal Officiel), numéro 131/A/30-07-1921 (N.D.L.R.)] et les parcelles deviendront 2.600.

40 Karadimou-Yerolymou 1985-86, 284 et 300, et Archive de la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique.

41 Archive de la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique.

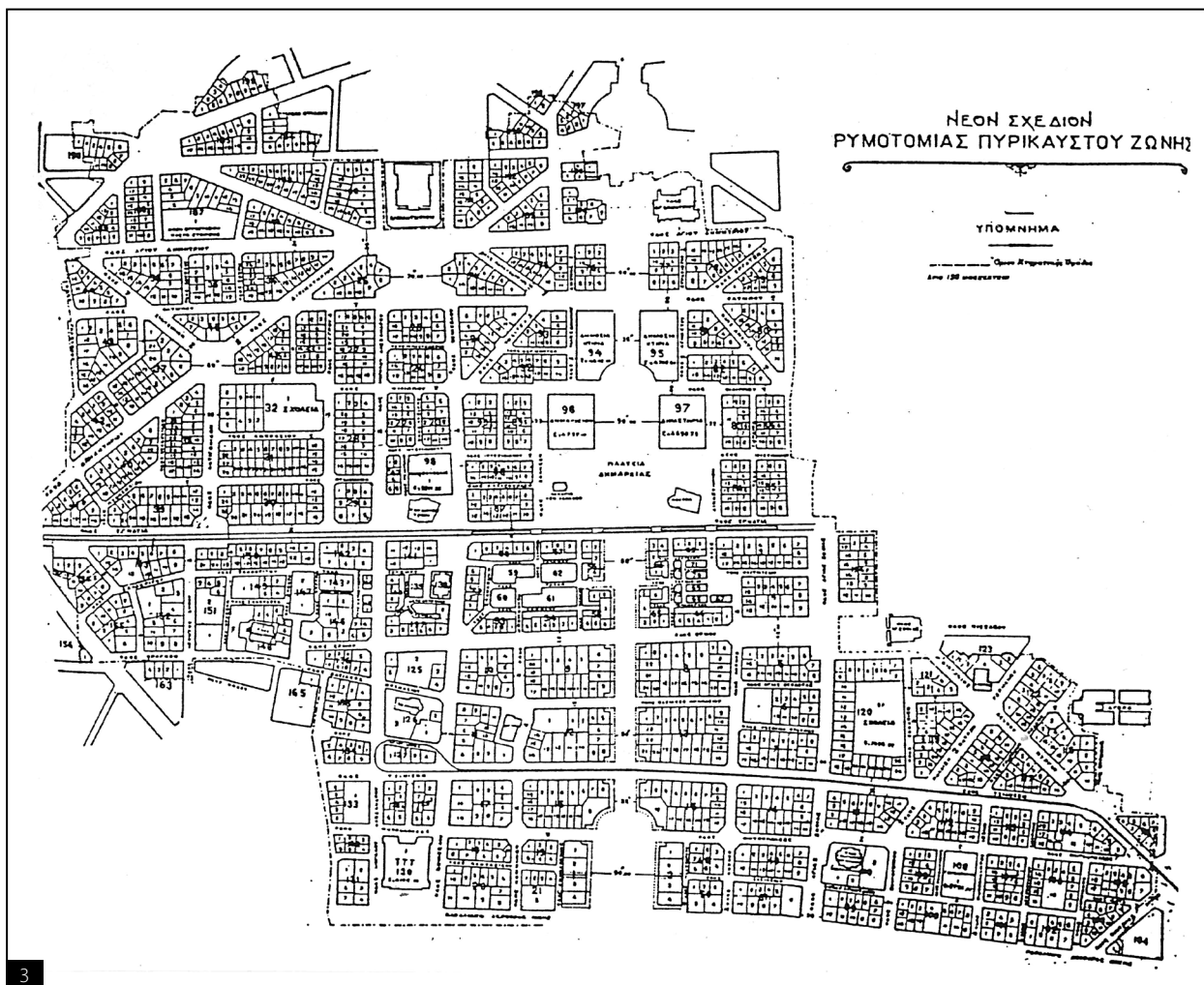
42 Zevi 1986.

---

37 Sfendonis 1925-1939, 34.

38 Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Karadimou-Yerolymou 1985-86.

39 N.1394/1918 [Εφημερίς της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 101/A/09-05-1918 (Σ.τ.ε.)]. Τα οικόπεδα του σχεδίου γίνονται 1.200 από 4.000. Ο νόμος θα τροποποιηθεί εν μέρει με τον Ν.2633 του 1921 [Εφημερίς της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 131/A/30-07-1921 (Σ.τ.ε.)] και τα οικόπεδα θα γίνουν 2.600.

3. Plan cadastral de la zone incendiée, 1921 — Ρυμοτομικό σχέδιο πυρκαϊούστου, 1921

Γύρω στο 1920, η προοπτική υλοποίησης του σχεδίου ανασυγκρότησης είναι, αν μη τι άλλο, εντυπωσιακή και θέτει τις βάσεις για μια εντελώς διαφορετική οργάνωση της πόλης⁴⁰ (εικ. 3⁴¹). Το νέο σχέδιο αναδομεί και εξυγιαίνει, προσαρμόζεται στα τμήματα που έχουν μείνει ανέπαφα από τη φωτιά, διατηρεί την οργάνωση και το βυζαντινό - ανατολίτικο χρώμα της Άνω Πόλης, δημιουργώντας ταυτόχρονα παζάρια στο κέντρο, προβλέπει μελλοντικές επεκτάσεις, βασίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία για την ολοκλήρωσή του και θεσπίζει σαφώς καθορισμένες ζώνες

για τη βιομηχανία, την κατοικία, την αναψυχή, το διοικητικό και εμπορικό κέντρο. Η αντίθεση ανάμεσα στην αυστηρή γεωμετρία και στις ελεύθερες φόρμες που ο Β. Ζεβί διακρίνει στις πόλεις,⁴² είναι ισχυρή και στη Θεσσαλονίκη, όπου ένα λιτό σχέδιο αντιπαραβάλλεται με την ανατολίτικη καθημερινή, άναρχη πραγματικότητα, ιδιαίτερα στην Άνω Πόλη.

40 Karadimou-Yerolymou 1985-86, 284 και 300, και Αρχείο της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης.

41 Αρχείο της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης.

42 Zevi 1986.

4. REALISATIONS et PROJETS

4. ΕΡΓΑ και ΜΕΛΕΤΕΣ

REALISATIONS et PROJETS

Ici, nous allons essayer d'examiner de plus près, sans trop rentrer dans les détails, l'ensemble des réalisations et des projets qui constituent l'essentiel de notre étude. Comme l'œil tend à grouper les éléments du même type, le corps architectural de la recherche a été divisé en huit unités, qui comprennent les immeubles de rapport modernes, les immeubles de rapport Art Déco, les villas, les bâtiments industriels, les cinématographes, les théâtres, les écoles, les constructions publiques et privées. Les constructions sont présentées soit avec leurs numéros d'archives, soit le numéro de la parcelle du plan cadastral du centre de la ville, soit le numéro du permis de construire pour les constructions qui se trouvent hors du centre. Dans les cas des constructions hors du centre, pour lesquelles le permis n'a pas été découvert, elles seront présentées par leur adresse ou par le nom de leur ancien propriétaire.

ΕΡΓΑ και ΜΕΛΕΤΕΣ

Εδώ θα εξετάσουμε από κοντά, χωρίς πολλές λεπτομέρειες, το σύνολο των έργων που αποτελούν τον πυρήνα της μελέτης μας. Καθώς το μάτι έχει την τάση να ομαδοποιεί όμοιους τύπους, η δομή της έρευνας συνίσταται σε οκτώ ενότητες: μοντέρνες πολυκατοικίες, πολυκατοικίες Art Déco, μονοκατοικίες, βιομηχανικά κτίρια, κινηματογράφοι, θέατρα, σχολεία, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια. Τα οικοδομήματα παρουσιάζονται σύμφωνα με τον αριθμό αρχειοθέτησής τους, είτε με τον αριθμό οικοπέδου του κτηματολογικού σχεδίου του κέντρου της πόλης, είτε με τον αριθμό οικοδομικής άδειας για κτίρια που βρίσκονται εκτός του κέντρου. Οι οικοδομές εκτός κέντρου, για τις οποίες δεν έχει εντοπιστεί η άδεια, θα παρουσιαστούν με τη διεύθυνση ή το όνομα του αρχικού ιδιοκτήτη τους.

Parcelle 4/1 (fig. 20)

Immeuble d'angle situé au croisement de la rue Kastritsiou et de la place Athonos et au 2 rue Kastritsiou. En 1935 S. Papadimas et N. Papamanolis demandent l'élaboration de l'étude à l'architecte G. Manoussos. Elle comporterait un rez-de-chaussée et cinq étages d'une hauteur totale de 23 m. La surface serait de 223 m² et le budget conventionnel de 1.409.535 drs.

Il s'agit d'un immeuble très géométrique, où domine la simplicité des volumes en retrait ou en saillie, horizontaux ou verticaux. Un traitement différent de chaque côté, des balcons percés et une corniche qui souligne les étages, donnant un air plus plastique sur un volume austère.

Parcelle 7/13 (fig. 21)

Immeuble situé au 57 rue Tsimiski. E. Sidiropoulos en a commandé l'étude en 1932 à l'ingénieur civil G. Malakis et à l'architecte G. Zografos. Un rez-de-chaussée et cinq étages étaient prévus, d'une hauteur totale de 23 m. La surface serait de 271 m² et le budget conventionnel de 2.291.904 drs.

La composition de la façade est symétrique et ce qui la rend intéressante est le jeu entre la partie du milieu en légère saillie, et les balcons qui s'y insèrent. La décoration est complètement absente.

Parcelle 13/20 (fig. 22)

Immeuble situé au 41 rue Tsimiski. Les messieurs Benroubi, Barouh et Afias en ont commandé l'étude à l'architecte M. Roubens en 1937. Elle comprenait un rez-de-chaussée et cinq étages d'une hauteur totale de 23 m, sur une surface de 237,73 m².

Une croix, créée par le bow-window central et les balcons qui lui sont accolés, domine sur une façade symétrique. Le gabarit est lourd et nu, impression donnée surtout par le large bow-window, où de petites ouvertures laissent la surface du mur nue. Les balcons finissent en arrondi, et une corniche marque le passage d'un étage à l'autre.

Οικόπεδο 4/1 (εικ. 20)

Γωνιακή πολυκατοικία που βρίσκεται στη διασταύρωση της οδού Καστρισιού 2 και της πλατείας Άθωνος. Το 1935 ο Σ. Παπαδήμας και ο Ν. Παπαμανώλης ζητούν από τον αρχιτέκτονα Γ. Μανούσο την εκπόνηση της μελέτης. Θα περιελάμβανε ισόγειο και πέντε ορόφους συνολικού ύψους 23 μ., με κάλυψη 223 τ.μ. και συμβατικό προϋπολογισμό 1.409.535 δραχμές.

Πρόκειται για ένα γεωμετρικό κτίριο, στο οποίο κυριαρχεί η απλότητα των όγκων σε εσοχή ή προβολή, οριζόντια ή κάθετα. Η διαφορετική διαμόρφωση σε κάθε όψη, τα διάτρητα στηθαία στα μπαλκόνια και ένα γείσο που διαχωρίζει τους ορόφους, προσδίδουν πλαστικότητα στον λιτό όγκο του κτιρίου.

Οικόπεδο 7/13 (εικ. 21)

Κτίριο επί της οδού Τσιμισκή 57. Ο Ε. Σιδηρόπουλος ανέθεσε τη μελέτη το 1932 στον πολιτικό μηχανικό Γ. Μαλάκη και στον αρχιτέκτονα Γ. Ζωγράφο. Η μελέτη προέβλεπε ισόγειο και πέντε ορόφους με συνολικό ύψος 23 μ., κάλυψη 271 τ.μ. και συμβατικό προϋπολογισμό 2.291.904 δραχμές.

Η σύνθεση της πρόσοψης είναι συμμετρική και αυτό που την κάνει ενδιαφέρουσα είναι ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο τα μπαλκόνια προσαρμόζονται στον ελαφρώς προεξέχοντα κεντρικό άξονα. Η διακόσμηση απουσιάζει εντελώς.

Οικόπεδο 13/20 (εικ. 22)

Κτίριο επί της οδού Τσιμισκή 41. Η ανάθεση της μελέτης έγινε από τους Μπενρουμπή, Μπαρούχ και Αφιάς στον αρχιτέκτονα Μαξ Ρούμπενς το 1937. Περιελάμβανε ισόγειο και πέντε ορόφους με συνολικό ύψος 23 μ., σε επιφάνεια 237,73 τ.μ.

Ένας σταυρός που σχηματίζεται από το κεντρικό έρκερ και τα εκατέρωθεν μπαλκόνια, είναι το κυρίαρχο στοιχείο συμμετρίας στην πρόσοψη. Η όψη του κτιρίου είναι βαριά και γυμνή, εντύπωση που προκαλείται κυρίως από το μεγάλο έρκερ με τα μικρά παράθυρα που τονίζουν την ακάλυπτη επιφάνεια του τοίχου. Οι εξώστες έχουν στρογγυλεμένες απολήξεις, ενώ ένα γείσο υπογραμμίζει τη μετάβαση από τον έναν όροφο στον άλλον.

20

21

22

20. Parcelle 4/1, 2 rue Kastritsiou
(croisement de la rue Kastritsiou et de
la place Athonos), architecte G. Ma-
noussos, 1935

Οικόπεδο 4/1 συμβολή οδού Καστρι-
τσίου 2 και πλατείας Άθωνος, αρχι-
τέκτονας Γ. Μανούσος, 1935

21. Parcelle 7/13, 57 rue Tsimiski, ar-
chitecte G. Zografos et ingénieur civil
G. Malakis, 1932

Οικόπεδο 7/13, οδός Τσιμισκή 57, αρ-
χιτέκτονας Γ. Ζωγράφος και πολιτικός
μηχανικός Γ. Μαλάκης, 1932

22. Parcelle 13/20, 41, rue Tsimiski,
architecte M. Roubens, 1937

Οικόπεδο 13/20, οδός Τσιμισκή 41,
αρχιτέκτονας Μ. Ρούμπενς, 1937

Parcelle 14/9 (fig. 23)

Immeuble situé au 9 rue A. Sofias. E. Kolioukas en a commandé l'étude à l'ingénieur civil K. Kokoropoulos et à l'architecte A. Nikopoulos en 1939. Un rez-de-chaussée était prévu et cinq étages d'une hauteur totale de 23 m. La surface serait de 259,6 m² et le budget conventionnel était estimé à 2.513.245 drs.

Deux appartements complètement identiques se trouvent derrière une façade symétrique. Ils se développent en longueur et leur aménagement intérieur constitue un des meilleurs exemples de distribution rationnelle. Les chambres à coucher se trouvent devant et donnent sur la rue. Elles sont en liaison directe avec la salle de bains. Le séjour, le hall d'entrée et la salle à manger forment un deuxième ensemble et les pièces secondaires un troisième.

De l'entrée de l'immeuble un long couloir mène, au centre de la construction à l'escalier et à l'ascenseur. La façade est dépourvue de toute décoration et les balcons, avec des grandes portes-fenêtres, montent autour d'un axe central. Leurs extrémités intérieures, courbées, semblent mordre la surface du mur.

Parcelle 14/10 (fig. 24, 25¹⁸³)

Immeuble d'angle situé au 7 rue A. Sofias et au croisement des rues A. Sofias et Mitropoleos. Les frères Nikoglou ont chargé l'ingénieur civil K. Kokoropoulos et l'architecte N. Nikolaidis d'en faire l'étude en 1938. Elle comportait un rez-de-chaussée et cinq étages d'une hauteur totale de 23 m. La surface était de 222,32 m² et le budget conventionnel de 2.178.600 drs.

La distribution intérieure, rationnelle, met bien les choses en place. Chambres à coucher avec leurs salles de bain particulières, la cuisine et l'office en communication directe, le séjour à part, les pièces secondaires derrière la cuisine.

L'absence totale de décoration, les fenêtres d'angle, la répétition de l'étage typique, l'horizontalité des balcons et leur contraste avec les séries verticales des fenêtres, les larges ouvertures, ainsi que l'aménagement intérieur, font de cet immeuble un exemple typique de l'adaptation du vocabulaire de

Οικόπεδο 14/9 (εικ. 23)

Κτίριο που βρίσκεται στην οδό Αγίας Σοφίας 9. Ο Ε. Κολιούσκας ανέθεσε τη μελέτη στον πολιτικό μηχανικό Κ. Κοκορόπουλο και στον αρχιτέκτονα Α. Νικόπουλο το 1939. Προέβλεπε ισόγειο και πέντε ορόφους με συνολικό ύψος 23 μ. Η κάλυψη ήταν 259,6 τ.μ. και ο συμβατικός προϋπολογισμός 2.513.245 δραχμές.

Πίσω από μια συμμετρική πρόσοψη αναπτύσσονται δύο πανομοιότυπα διαμερίσματα. Η εσωτερική τους διάταξη είναι από τα καλύτερα παραδείγματα ορθολογικής κατανομής των χώρων. Τα υπνοδωμάτια βρίσκονται μπροστά και βλέπουν στον δρόμο. Η πρόσβασή τους προς το μπάνιο είναι άμεση. Ένα δεύτερο σύνολο αποτελούν το σαλόνι, το χολ της εισόδου και η τραπεζαρία και ένα τρίτο τα δευτερεύοντα δωμάτια.

Από την είσοδο της πολυκατοικίας ένας μακρύς διάδρομος οδηγεί προς τη σκάλα και τον ανελκυστήρα, που βρίσκονται στο κέντρο της οικοδομής. Η πρόσοψη στερείται οποιασδήποτε διακόσμησης και οι εξώστες, με μεγάλα παράθυρα και μπαλκονόπορτες, αναπτύσσονται εκατέρωθεν ενός κεντρικού άξονα. Οι εσωτερικές, καμπύλες απολήξεις τους μοιάζουν να γραπώνουν την επιφάνεια του τοίχου.

Οικόπεδο 14/10 (εικ. 24, 25¹⁸³)

Γωνιακό κτίριο επί της οδού Αγίας Σοφίας 7, στη διασταύρωση με την οδό Μητροπόλεως. Οι αδελφοί Νικόγλου ανέθεσαν τη μελέτη στον πολιτικό μηχανικό Κ. Κοκορόπουλο και στον αρχιτέκτονα Ν. Νικολαΐδη το 1938. Είχε ισόγειο και πέντε ορόφους με συνολικό ύψος 23 μ. Η κάλυψη ήταν 222,32 τ.μ. και ο συμβατικός προϋπολογισμός 2.178.600 δραχμές.

Η εσωτερική κατανομή των χώρων είναι ορθολογική: υπνοδωμάτια με δικό τους μπάνιο, κουζίνα που επικοινωνεί με το γραφείο, ξεχωριστό σαλόνι, τα δευτερεύοντα δωμάτια πίσω από την κουζίνα.

Η πλήρης απουσία διακόσμησης, τα γωνιακά παράθυρα, η επανάληψη του τυπικού ορόφου, η αντίθεση της οριζόντιας ανάπτυξης των εξωστών με τις κατακόρυφες σειρές παραθύρων, τα μεγάλα ανοίγματα, καθώς και η λειτουργική εσωτερική διάταξη, είναι στοιχεία που κάνουν την πολυκατοικία αυτή τυπικό παράδειγμα εφαρμογής του λεξιλογίου της

183 Archive de la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique.

183 Αρχείο της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης.

23

23. Parcelle 14/9, 9, rue A. Sofias, architecte A. Nikopoulos et ingénieur civil K. Kokoropoulos, 1939

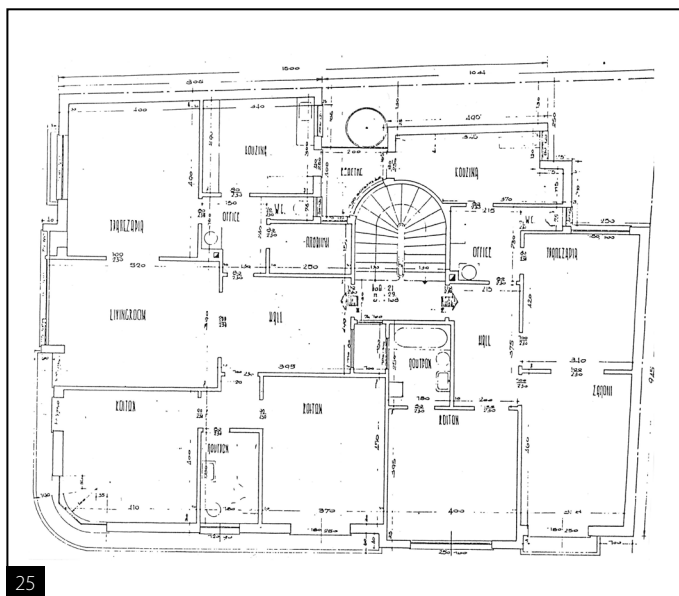
Οικόπεδο 14/9, οδός Αγίας Σοφίας 9, αρχιτέκτονας Α. Νικόπουλος και πολιτικός μηχανικός Κ. Κοκορόπουλος, 1939

24

24. Parcelle 14/10, 7 rue A. Sofias, architecte N. Nikolaidis et ingénieur civil K. Kokoropoulos, 1938

Οικόπεδο 14/10, οδός Αγίας Σοφίας 7, αρχιτέκτονας Ν. Νικολαΐδης και πολιτικός μηχανικός Κ. Κοκορόπουλος, 1938

25

25. Parcelle 14/10, 7 rue A. Sofias, architecte N. Nikolaidis et ingénieur civil K. Kokoropoulos, 1938

Οικόπεδο 14/10, οδός Αγίας Σοφίας 7, αρχιτέκτονας Ν. Νικολαΐδης και πολιτικός μηχανικός Κ. Κοκορόπουλος, 1938

26

26. Immeuble de rapport à Athènes, croisement des rues Patission et Thassou, architecte Th. Valentis, 1938

Πολυκατοικία στην Αθήνα, συμβολή οδών Πατησίων και Θάσου, αρχιτέκτονας Θ. Βαλεντής, 1938

la nouvelle architecture. Il rappelle fort les constructions athéniennes de l'époque (fig. 26¹⁸⁴) et la modernité parisienne des années 1930.

Parcelle 15/9 (fig. 27)

Immeuble situé au 15 rue K. Diehl. S. Hanos en a commandé l'étude en 1936 à l'ingénieur civil D. Varveris. Un rez-de-chaussée et quatre étages étaient prévus. La surface était de 133,47 m² et le budget conventionnel de 1.000.000 drs.

Cet exemple est intéressant pour l'harmonie de ses proportions. Les appartements, un par étage, ne sont pas d'un intérêt particulier. Les longs balcons continus occupent toute la largeur de la façade. La partie centrale de cette dernière reste en retrait et crée ainsi un creux, pour procurer un peu plus d'espace pour vivre dehors. Cet immeuble reste un exemple par excellence de la répétition de l'étage typique.

Parcelle 15/17 (fig. 30, 31¹⁸⁵)

Immeuble situé au 39 rue Mitropoleos. En 1936 D. Sossidis charge de l'étude l'architecte Th. Sgouros. L'étude comportait un étage de soubassement, quatre étages et un étage en retrait. La hauteur totale serait de 18 m, la superficie au sol de 277,24 m² et le budget conventionnel de 1.568.253 drs.

Un appartement se développe en longueur à chaque étage. De l'entrée commune, au centre de la construction, on arrive sur l'escalier à droite. Du palier de chaque étage, on rentre directement dans un petit hall d'entrée et ensuite dans le hall principal. Ce hall forme un corps avec une pièce-bureau qui donne sur la rue. A droite de cette pièce, sur le plan, on trouve une chambre qui donne aussi sur la rue, une autre qui donne sur la cour intérieure et, entre les deux, la salle de bains. A gauche on trouve le fumoir qui donne sur la rue, le salon et la salle de bains qui donnent sur la cour intérieure.

De l'entrée, un long couloir mène aux pièces secondaires, les toilettes, l'escalier de secours, une petite pièce, un grand débarras, la cuisine, un autre

véas αρχιτεκτονικής. Θυμίζει έντονα τις αθηναϊκές οικοδομές της εποχής (εικ. 26¹⁸⁴) και τον παρισινό νεωτερισμό της δεκαετίας του '30.

Οικόπεδο 15/9 (εικ. 27)

Πολυκατοικία επί της οδού Καρόλου Ντηλ 15. Ο Σ. Χανός ανέθεσε τη μελέτη το 1936 στον πολιτικό μηχανικό Δ. Βαρβέρη. Προέβλεπε ισόγειο και τέσσερις ορόφους. Η κάλυψη ήταν 133,47 τ.μ. και ο συμβατικός προϋπολογισμός 1.000.000 δραχμές.

Πρόκειται για αξιοπρόσεκτο δείγμα αρμονίας των αναλογιών. Τα διαμερίσματα, ένα ανά όροφο, δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μεγάλοι συνεχείς εξώστες καταλαμβάνουν όλο το πλάτος της πρόσοψης, στην κεντρική ζώνη της οποίας ο τοίχος δημιουργεί εσοχή, παρέχοντας έτσι περισσότερο χώρο για εξωτερική διαβίωση. Το κτίριο αποτελεί κατεξοχήν παράδειγμα επανάληψης του τυπικού ορόφου.

Οικόπεδο 15/17 (εικ. 30, 31¹⁸⁵)

Πολυκατοικία στην οδό Μητροπόλεως 39. Το 1936 ο Δ. Σωσσιδής ανέθεσε τη μελέτη στον αρχιτέκτονα Θ. Σγουρό. Προέβλεπε υπόγειο, τέσσερις ορόφους και ρετιρέ. Το συνολικό ύψος θα ήταν 18 μ., η κάλυψη 277,24 τ.μ. και ο συμβατικός προϋπολογισμός 1.568.253 δραχμές.

Σε κάθε όροφο αναπτύσσεται κατά μήκος ένα διαμέρισμα. Η κεντρική είσοδος οδηγεί στη σκάλα στα δεξιά. Από το πλατύσκαλο κάθε ορόφου εισέρχεται κανείς απευθείας σ' έναν μικρό προθάλαμο και στη συνέχεια στον κύριο χώρο υποδοχής. Στον τελευταίο ενσωματώνεται ένα δωμάτιο-γραφείο με θέα στον δρόμο. Στα δεξιά του, σύμφωνα με την κάτοψη, βρίσκεται ένα δωμάτιο που βλέπει επίσης στον δρόμο, ακόμη ένα, που βλέπει στην εσωτερική αυλή, και ανάμεσά τους το μπάνιο. Στα αριστερά συναντάμε το καπνιστήριο με θέα στον δρόμο, το σαλόνι και το μπάνιο με θέα στην εσωτερική αυλή.

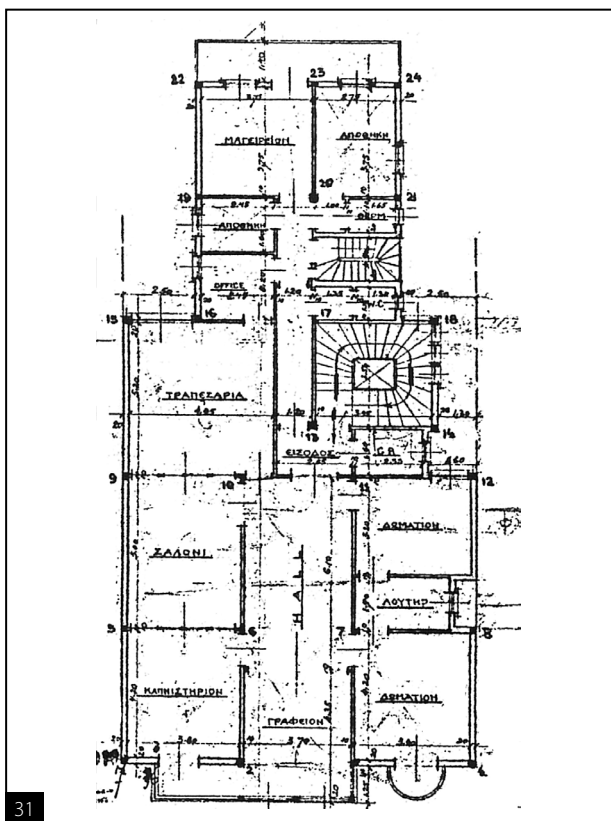
Από την άλλη πλευρά της εισόδου, ένας μακρύς διάδρομος οδηγεί στους βοηθητικούς χώρους, στην τουαλέτα, στο κλιμακοστάσιο εκτάκτου ανάγκης, σε ένα μικρό δωμάτιο, σε έναν μεγάλο αποθηκευτικό

184 Marmaras 1991, fig. 51.

185 Archive de la Direction de Construction et d'Urbanisme de la Ville de Thessalonique.

184 Marmaras 1991, εικ. 51.

185 Αρχείο της Διεύθυνσης Δόμησης και Πολεοδομικών Εφαρμογών Δήμου Θεσσαλονίκης.

27. Parcelle 15/9, 15 rue K. Diehl,
ingénieur civil D. Varveris, 1936
Οικόπεδο 15/9, οδός Καρόλου Ντηλ
15, πολιτικός μηχανικός Δ. Βαρ-
βέρης, 1936

30-31. Parcelle 15/17, 39 rue Mitro-
poleos, architecte Th. Sgouros, 1936
Οικόπεδο 15/17, οδός Μητροπόλεως
39, αρχιτέκτονας Θ. Σγουρός, 1936

débarras plus petit et l'office qui communique directement avec la salle à manger.

L'ensemble paraît fonctionnel, quant à la disposition des pièces, à leurs liaisons et à leur destination spécifique. Sont à remarquer le bureau et le fumoir. L'orientation des pièces au sud permet une aération et un éclairage suffisant grâce à la rue et à la cour intérieure.

Sur la façade domine un bow-window vitré, associé à gauche à de petits balcons rectangulaires. A droite, une série de petits balcons demi-ronds dominant le dessus de l'entrée.

Rythme, proportions, justesse, solidité créent un ensemble des plus beaux et des plus intéressants de la ville de cette période, et rappellent plus que les autres les constructions athéniennes (fig. 32¹⁸⁶).

Parcelle 18/10 (fig. 28)

Immeuble d'angle situé au 7 rue Komnion et au croisement des rues Komnion et Kalapothaki. Nous ne connaissons pas son auteur ni la date exacte de sa réalisation.

Les bow-windows et les balcons animent une construction simple mais lourde.

Parcelle 24/12 (fig. 29)

Immeuble situé au 11 rue Filippou. G. Koutsalas et K. Antonopoulos en ont demandé l'étude à l'architecte M. Roubens en 1937. L'immeuble comportait le rez-de-chaussée et quatre étages d'une hauteur totale de 18 m. La surface serait de 141,38 m² et le budget conventionnel de 780.000 drs. (pour quatre étages).

Volume asymétrique et vertical qui possède, à gauche, de petits balcons demi-ronds et à droite un bow-window associé à des balcons arrondis au bout. De légères corniches soulignent les différentes parties. Sinon, la décoration est concentrée autour de l'entrée, du bow-window et du balcon du premier étage.

χώρο, στην κουζίνα, σε μια μικρότερη αποθήκη και στο γραφείο που επικοινωνεί απευθείας με την τραπεζαρία.

Το σύνολο φαίνεται λειτουργικό, όσον αφορά στη διάταξη των χώρων, στην επικοινωνία μεταξύ τους και στη χρήση τους. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία γραφείου και αίθουσας καπνιστών. Ο νότιος προσανατολισμός των δωματίων επιτρέπει επαρκή αερισμό και φωτισμό από τον δρόμο και την εσωτερική αυλή.

Στην πρόσοψη κυριαρχεί ένα κεντρικό έρκερ με παράθυρα, που συνδέεται στ' αριστερά με μικρούς ορθογώνιους εξώστες. Στα δεξιά, μια σειρά από ημικυκλικούς εξώστες αναπτύσσεται κατακόρυφα πάνω από την είσοδο.

Ο ρυθμός, οι αναλογίες, η ακρίβεια, η ισορροπία χαρακτηρίζουν τη σύνθεση ενός από τα πιο όμορφα και ενδιαφέροντα κτίρια αυτής της περιόδου στην πόλη, φέρνοντας πιο πολύ στον νου τις αθηναϊκές οικοδομές (εικ. 32¹⁸⁶).

Οικόπεδο 18/10 (εικ. 28)

Γωνιακή πολυκατοικία στη συμβολή των οδών Κομνηνών 7 και Καλαποθάκη. Δε γνωρίζουμε τον δημιουργό ούτε το έτος κατασκευής.

Τα έρκερ και οι εξώστες δίνουν ζωντάνια στην απλή αλλά βαριά κατασκευή.

Οικόπεδο 24/12 (εικ. 29)

Πολυκατοικία επί της οδού Φιλίππου 11. Ο Γ. Κουτσαλάς και ο Κ. Αντωνόπουλος ανέθεσαν τη μελέτη στον αρχιτέκτονα Μαξ Ρούμπενς το 1937. Το κτίριο περιελάμβανε ισόγειο και τέσσερις ορόφους με συνολικό ύψος 18 μ. Η κάλυψη θα ήταν 141,38 τ.μ. και ο συμβατικός προϋπολογισμός 780.000 δραχμές (για τέσσερις ορόφους).

Κτίριο με ασύμμετρους, κάθετους όγκους. Στα αριστερά μικρά ημικυκλικά μπαλκόνια και στα δεξιά ένας προεξέχων κλειστός εξώστης, στον οποίο προσκολλώνται μπαλκόνια με στρογγυλεμένες απολήξεις. Ελαφριά γείσα οριοθετούν τα διάφορα μέρη, ενώ η διακόσμηση συγκεντρώνεται στη διάμρφωση της εισόδου και στον εξώστη του πρώτου ορόφου.

186 Marmaras 1991, fig. 29.

186 Marmaras 1991, εικ. 29.

28

28. Parcelle 18/10, 7 rue Komnion (croisement des rues Komnion et Kalapothaki), auteur et date de réalisation inconnus

Οικόπεδο 18/10, συμβολή οδών Κομνηνών 7 και Καλαποθάκη, άγνωστα ο δημιουργός και το έτος κατασκευής

29. Parcelle 24/12, 11 rue Filippou, architecte M. Roubens, 1937

Οικόπεδο 24/12, οδός Φιλίππου 11, αρχιτέκτονας Μ. Ρούμπενς, 1937

32. Immeuble de rapport à Athènes, 107 rue H. Trikoupi, architecte E. Lazaridis, 1935

Πολυκατοικία στην Αθήνα, Χαριλάου Τρικούπη 107, αρχιτέκτονας Ε. Λαζαρίδης, 1935

29

32

Parcelle 24/13 (fig. 33)

Immeuble d'angle situé au 9 rue Filippou et au croisement des rues Filippou et I. Dragoumi. En 1931 P. Foroglou en a commandé l'étude à l'architecte G. Manoussos. Il y aurait un rez-de-chaussée et quatre étages d'une hauteur totale de 21 m et d'une superficie de 295 m².

L'immeuble est simple et monolithique, dépourvu de toute décoration, à part les corniches accentuées qui entourent les ouvertures des extrémités. La monotonie des façades et des petits balcons cubiques s'interrompt par la légère avancée et le léger retrait de certaines parties du volume. Le traitement différent du premier étage constitue un élément classique qui a survécu.

Parcelle 26/9 (fig. 34)

Immeuble situé au 3 place Kyprion Agoniston. N. Askepidis et P. Tsiaras en 1934, commandent son étude à l'architecte G. Manoussos. Elle comporterait un rez-de-chaussée et cinq étages d'une hauteur totale de 23 m. La surface serait de 310 m² et le volume de 4.867 m³. Le tout coûterait 1.557.440 drs.

L'étroitesse de l'immeuble est étonnante. Les appartements se développent en longueur, les pièces secondaires étant bien séparées des pièces principales. Sur la façade préside la verticalité d'un volume massif. Les trois premiers étages sont occupés par des balcons associés à un bow-window. Les extrémités de l'ensemble créé sont arrondies. La seule décoration se repère autour de l'entrée de l'immeuble. Sinon tout est simple et pur et seul le rythme de la répétition et l'effort plastique du relief de la façade donnent du caractère à l'immeuble.

Parcelle 29/8 (fig. 35)

Immeuble d'angle situé au 14 rue Sygrou. En 1935 A. Anastasiadis a chargé de son étude l'ingénieur civil D. Varveris.

Nous avons ici, encore un exemple particulier, où la distribution intérieure rappelle plutôt un immeuble de bureaux. Sa façade est symétrique. La légèreté et l'horizontalité des balcons filants s'interrompent par la massivité et la verticalité des bow-windows aux extrémités de la façade. Nous constatons, encore une fois, la présence de la corniche décorative qui délimite les étages.

Οικόπεδο 24/13 (εικ. 33)

Γωνιακή πολυκατοικία στη διασταύρωση των οδών Φιλίππου 9 και Ίωνος Δραγούμη. Το 1931 ο Π. Φόρογλου ανέθεσε τη μελέτη στον αρχιτέκτονα Γ. Μανούσο. Το σχέδιο προέβλεπε ισόγειο και τέσσερις ορόφους με συνολικό ύψος 21 μ. και εμβαδόν 295 τ.μ.

Το κτίριο είναι απλό και μονολιθικό, χωρίς διακόσμηση, με εξαίρεση τα τονισμένα γείσα που περιβάλλουν τα ανοίγματα στις δύο άκρες του. Μικρές προεξοχές και εσοχές παρεμβαίνουν στη μονοτονία των προσόψεων και των μικρών κυβικών μπαλκονιών. Η διαφορετική διαμόρφωση του πρώτου ορόφου αποτελεί κλασικιστικό επιβίωμα.

Οικόπεδο 26/9 (εικ. 34)

Πολυκατοικία που βρίσκεται στον αριθμό 3 της πλατείας Κυπρίων Αγωνιστών. Ο Ν. Ασκειπίδης και ο Π. Τσιάρας το 1934 αναθέτουν τη μελέτη στον αρχιτέκτονα Γ. Μανούσο. Προέβλεπε ισόγειο και πέντε ορόφους με συνολικό ύψος 23 μ. Η κάλυψη θα ήταν 310 τ.μ. και ο όγκος 4.867 κ.μ. Το συνολικό κόστος ανερχόταν σε 1.557.440 δραχμές.

Το κτίριο είναι εντυπωσιακά στενό. Τα διαμερίσματα αναπτύσσονται σε μήκος, με τους δευτερεύοντες χώρους να διακρίνονται με σαφήνεια από τα κύρια δωμάτια. Στην πρόσοψη κυριαρχούν οι κατακόρυφοι συμπαγείς όγκοι. Οι τρεις πρώτοι όροφοι έχουν μπαλκόνια προσκολλημένα σε κλειστό εξώστη, διαμορφώνοντας ένα σύνολο με στρογγυλεμένες απολήξεις. Η μοναδική διακόσμηση εντοπίζεται γύρω από την είσοδο της πολυκατοικίας. Κατά τα άλλα, το σύνολο είναι απλό και απέριττο και μόνο ο ρυθμός της επανάληψης και η πλαστικότητα στο ανάγλυφο της πρόσοψης προσδίδουν χαρακτήρα στο κτίριο.

Οικόπεδο 29/8 (εικ. 35)

Γωνιακή πολυκατοικία επί της οδού Συγγρού 14. Το 1935 ο Α. Αναστασιάδης ανέθεσε τη μελέτη στον πολιτικό μηχανικό Δ. Βαρβέρη.

Πρόκειται για μια ακόμα ιδιαίτερη περίπτωση, όπου η εσωτερική διαρρύθμιση θυμίζει πιο πολύ κτίριο γραφείων. Η πρόσοψη είναι συμμετρική. Οι ελαφριές, οριζόντιες γραμμές των ενιαίων μπαλκονιών διακόπτονται από τους κατακόρυφους συμπαγείς εξώστες στα δύο άκρα της. Αξιοσημείωτη είναι, για άλλη μια φορά, η παρουσία διακοσμητικού γείσου που οριοθετεί τους ορόφους.

33

35

34

33. Parcelle 24/13, 9 rue Filippou (croisement des rues Filippou et I. Dragoumi), architecte G. Manoussos, 1931
 Οικόπεδο 24/13, συμβολή οδών Φιλίππου 9 και Ίωνος Δραγούμη, αρχιτέκτονας Γ. Μανούσος, 1931

34. Parcelle 26/9, 3 place Kyprion Agoniston, architecte G. Manoussos, 1934
 Οικόπεδο 26/9, πλατεία Κυπρίων Αγωνιστών 3, αρχιτέκτονας Γ. Μανούσος, 1934

35. Parcelle 29/8, 14 rue Sygrou, ingénieur civil D. Varveris, 1935
 Οικόπεδο 29/8, οδός Συγγρού 14, πολιτικός μηχανικός Δ. Βαρβέρης, 1935